

Kritička recepcija regulatorne osnove zagrebačkog Kaptola Viktora Kovačića od 1908. do 1945. godine

Zlatko Jurić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti
Zagreb, I. Lučića 3
zljuric@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad
Predan 2. 12. 2013.
UDK 711.4(497.5 Zagreb)"1908/1945"

SAŽETAK: Od 1900. do 1945. napisani su brojni kritički tekstovi o regulatornom i arhitektonskom djelu Viktora Kovačića. Pridonijeli su profiliranju preciznijeg i drugačijeg razmišljanja o arhitekturi, koja je postala primarno umjetničko djelovanje. Kritički tekstovi postali su nezaobilazni dio definiranja kritičke misli u povijesti arhitekture u Hrvatskoj. S vremenom su izgubili karakter suvremene kritike, jer su postali integralni dio Kovačićeva arhitektonskog opusa. Za potpuno razumijevanje Kovačićeva djela i njegova vremena nužno je istovremeno proučavati arhitektonsko djelo i kritičke tekstove.

KIJUČNE RIJEČI: Viktor Kovačić, regulatorna osnova Kaptola, arhitektonska kritika, prva polovica 20. stoljeća, Antun Gustav Matoš, Đuro Szabo, Vladimir Lunaček, Kosta Strajnić, Miroslav Krleža, Edo Schön, Ljubo Babić

Arhitektu Viktoru Kovačiću (r. 1874.) bilo je dvadeset pet godina kad je 1899. godine diplomirao u klasi profesora arhitekta Otta Wagnera na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Nakon povratka u Zagreb 1900. godine, dočekao ga je administrativni problem jer se prema tadašnjim zakonskim odredbama, arhitektima koji su završili Akademiju likovnih umjetnosti diploma priznavala isključivo kao položeni prvi državni ispit. Za početak i osnivanje profesionalne prakse osnovni uvjet bio je polaganje drugog državnog ispita pri Građevnom odsjeku Unutarnjeg odjela Kraljevske zemaljske vlade. Zbog kompleksnih razloga Kovačić nije želio polagati drugi državni ispit i zato nije imao pravo samostalnog potpisivanja arhitektonskih projekata.¹

Od 1902. do 1904. godine Kovačić se udružio s arhitektom Josipom Markovićem, a arhitektonske projekte za ishođenje građevinske dozvole potpisivali su pokrivajući građevni poduzetnici koji su preuzimali gradnju zgrada.² Nakon Markovićeve odlaska, Kovačić je nastavio samostalno djelovati, a projekte su ponovo potpisivali ili

arhitektonsko-građevinska poduzeća poput Pilar & Mally & Bauda ili drugi arhitektonski ateljei. Zato je imao vrlo malo narudžbi i projektirao je uglavnom vrlo skromne obiteljske kuće za najuži krug prijatelja. Od objavljivanja programatskog teksta „Moderna arhitektura“ do osvajanja prve nagrade na natječaju za regulaciju Kaptola i okolice 1908. godine, Kovačić je bio u paradoksalnom položaju, jer je imao vrhunsku europsku arhitektonsku naobrazbu i istovremeno je bio potpuni marginalac u izrazito kompetitivnom poslovnom okruženju zagrebačke arhitekture.

U nekoliko navrata javljao se sažetim tekstovima u dnevnim novinama, kojima se uključio u suvremene rasprave o problemima gradogradnje i arhitekture u Zagrebu. U kratkom tekstu prosvjedovao je protiv rušenja i predlagao popravak i očuvanje Bakačeve kule te zapadnog utvrdnog zida u nadbiskupskom dvoru na Kaptolu.³ U raspravi o crkvi Sv. Blaža zahtijevao je raspisivanje javnog arhitektonskog natječaja isključivo za domaće arhitekate, samo javno formulirajući ono o čemu se već dugo raspravljalo na sjednicama Odbora za izgradnju.⁴

1. Nepoznati fotograf, Viktor Kovačić sa šeširom, oko 1908.*
Unknown photographer, Viktor Kovačić with a hat, around 1908

Najvažnije djelo je svakako sažeti teorijski tekst „Moderna arhitektura“ koji je objavio 1900. godine u časopisu „Život“, posvećenom književnosti i likovnoj umjetnosti.⁵ Radi se o prvom i jedinom programatskom tekstu do tada u hrvatskoj arhitekturi. Kovačićeva razmišljanja bila su pod utjecajem inaugurálnog govora i knjige „Moderna arhitektura“ njegova bečkog profesora Wagnera. U tekstu je izražena umjerena kritika historicističke gradogradnje i arhitekture. U razmišljanjima o suvremenoj arhitekturi glavna ideja je bila da se u arhitektonskoj kompoziciji kreativno povežu potrebe suvremenog društva i evolutivnog shvaćanja povijesti arhitekture.

Velika prekretnica u profesionalnom radu bila je osvajanje dviju prvih nagrada na javnim natječajima za regulatornu osnovu Kaptola i okolice 1908. godine i župnu crkvu Sv. Blaža 1908./09. godine u Zagrebu. U obje ocjenjivačke porote predsjedao je arhitekt Cornelius Gurlitt, profesor na Visokoj tehničkoj školi u Dresdenu, koji je bio europski autoritet na području teorije gradogradnje. Organizacija natječaja za regulatornu osnovu Kaptola bila je veliki presedan jer su dotada *inžiniri* Gradskog poglavarstva i Kraljevske zemaljske vlade imali neupitni monopol nad regulacijom gradova. Za tadašnju kulturnu elitu Kovačić je bio potpuno neočekivani pobjednik natječaja. Nakon natječaja, izradio je još nekoliko varijanti, ali regulatorna osnovu Kaptola nije izvedena ni u cijelosti ni parcijalno.⁶

O Kovačićevu životu i djelu iznimno se mnogo pisalo u cijelom dvadesetom stoljeću. Od 1900. do 1945. godine često su pisali suvremenici koji su ga osobno poznavali. Istovremeno se velika pozornost posvećivala arhitektonskom djelu, ali i psihološkom portretiranju osobe. Poslije 1945. godine uglavnom se pisalo o djelu, a znatno manje o osobi.⁷ U ovom radu posebno je istraženo kako su Kovačićevi suvremenici pisali o regulatornoj osnovi Kaptola i okolice od 1908. do 1934. godine.

Matoš, Jiroušek i Szabo o izložbi natječajnih regulatornih osnova Kaptola i okolice: "kod Kovačića rješenje proizlazi gotovo samo po sebi razumljivo"

Antun Gustav Matoš, Antun Jiroušek i Gjuro Szabo bili su oduševljeni Kovačićevom natječajnom regulatornom osnovom, ali su o njoj pisali na različite načine. Povezuje ih što su odmah prepoznali njegov talent i vrijednost regulatorne osnove.

ANTUN GUSTAV MATOŠ

Antun Gustav Matoš napisao je posve subjektivan i vrlo selektivan prikaz natječaja za regulatornu osnovu Kaptola i okolice.⁸ Bivio se isključivo Kovačićevim prvonagrađenim radom, a uopće nije spominjao Stjepana Podhorskog koji je s Kovačićem podijelio prvu nagradu, kao ni dobitnike druge i treće nagrade ili ostale sudionike natječaja. Interpretacija je bila potpuno u službi veličanja Kovačićeva talenta i njegova značenja za hrvatsku kulturu. Glavna metoda prikaza bilo je radikalno pretjerivanje, koje je na trenutke balansiralo na rubu vjerodostojnosti. Matoševa zadivljenost Kovačićevom osobom i natječajnom regulatornom osnovom posebno je došla do izražaja u izjavi da je prateći tekst s fotografijama jasan i diletantima poput njega. Prema Matoševu mišljenju, natječajne radove ocjenjivala je ocjenjivačka porota sastavljena od europskih stručnjaka, što nije bilo točno. U poroti su sudjelovali domaći stručnjaci i samo jedan europski stručnjak - prof. arh. Cornelius Gurlitt. Od domaćih stručnjaka, Matoš je jedino spomenuo Izidora Kršnjavija, kojega je poslije pohvalio zbog stručnosti.

Posebno se očituje novost u sadržaju natječajnog rada koji se sastojao od standardnih arhitektonskih crteža i prvi put dvojezičnog (hrvatsko-njemačkog) teksta obrazloženja s fotografijama.⁹ Kvaliteta regulatornih crteža opisana je u superlativima: *virtuozno nacrtane osnove, sjajne osnove, krasni projekti*. U prikazu regulatornih osnova Matoš se obilno koristio pratećim teorijskim obrazloženjem. Bez obzira na svoj kritički prikaz, čitateljima je preporučio da svakako posjete izložbu natječajnih radova u Umjetničkom paviljonu jer *.../ bi i najbolji stampani opis tih sjajnih osnova bio dugačak, suh i dosadan, a možda i taman*.¹⁰ U regulatornim osnovama Kovačić je čuvao *.../ kao svetinju one oblike, koji mu se čine najljepšim simbolima narodnog života, hrvatskog života u prošlosti i u sadašnjosti*.¹¹ Matoš je

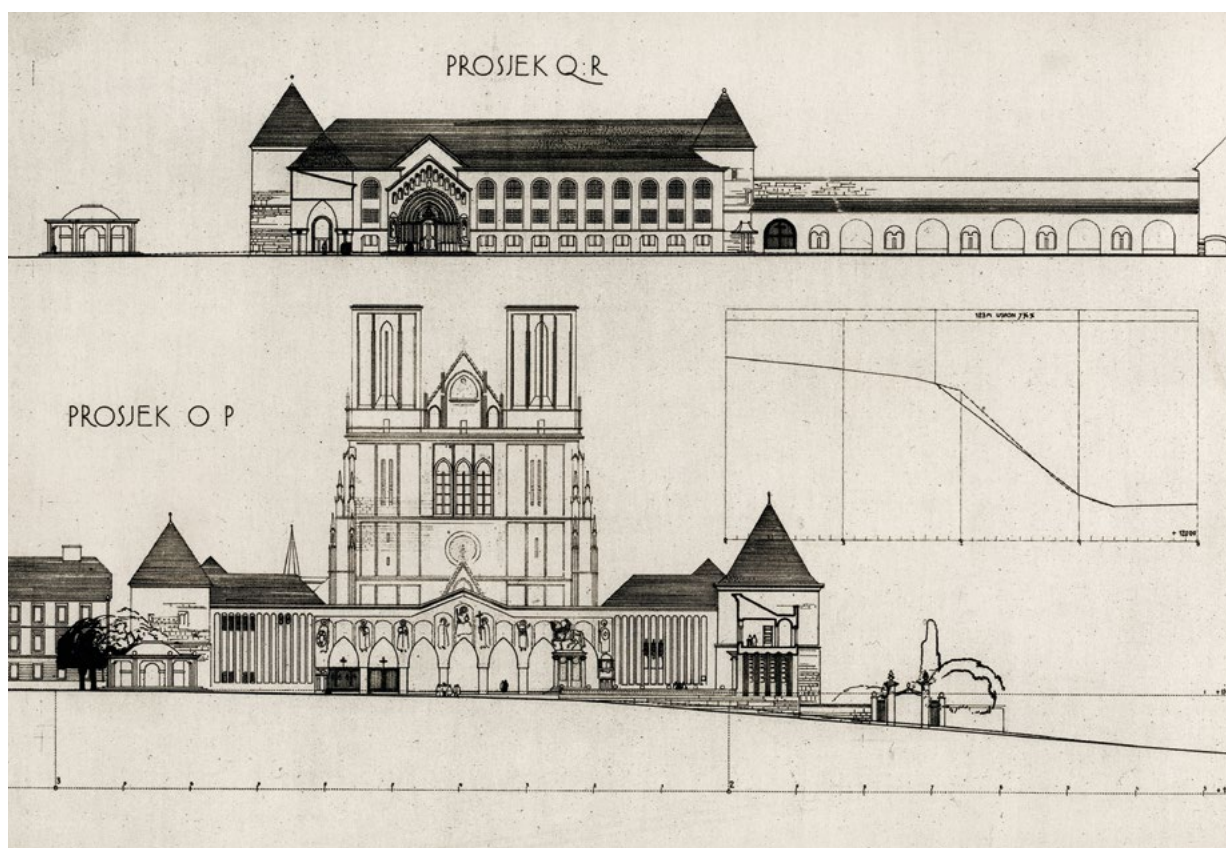

2. Viktor Kovačić, Perspektivni crtež Kaptolskog trga s Bakačevom kulom i vijećnicom prije stilske restauracije katedrale*
 Viktor Kovačić, *Perspective drawing of the Kaptol Square with the Bakač Tower and the assembly building, prior to the stylistic restoration of the cathedral*

lucidno primijetio da su na jednom mjestu u teorijskom obrazloženju citirana Kršnjavijeva visokoumna razmišljanja o iluzornosti vremena, uzvišenosti domoljubnog osjećaja, životnim istinama o odnosu života pojedinca i života naroda. Zaključak s Kršnjavijevih olimpijskih visina bio je da je vrijeme ionako iluzija i zato je potpuno svejedno kad bi se regulatorna osnova izvela - za sto ili dvjesto godina.¹² Matoš je imao potpuno drugačije mišljenje jer mu nije bilo svejedno u kojem bi se vremenskom rasponu mogle realizirati nagrađene regulatorne osnove. Za suvremenu hrvatsku kulturu bila bi */.../ sramota, da ih*

*oživotvore drugi, nepozvani, Bog zna kada ... Cielo hrvatsko javno mnijenje i svi pozvani faktori trebali bi poraditi oko toga, da najljepši i najstariji dijelovi Zagreba prestanu već jedared biti karikaturom...*¹³

Poseban dio teksta je Matoševa interpretacija biografije Viktora Kovačića i njegova značenja za hrvatsku kulturu. Oduševljenje je postupno pojačavano bezrezervnim superlativima svemu što je Kovačić dotada doživio ili napravio. Rođen je gdje i znameniti Ante Kovačić, pisac monumentalnog romana „U registraturi“. Matoš je zato Hum na Sutli proglasio *krasnim krajem*. U Matoševu

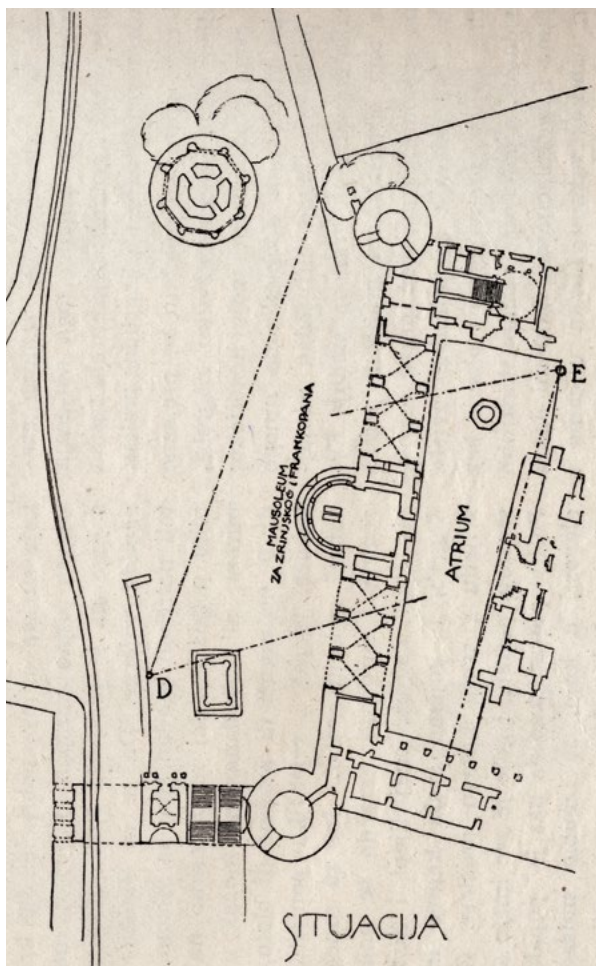
4. Viktor Kovačić, Natječajni projekt regulacije Kaptola i okolice u Zagrebu, 1908., Alternativa: "Atrium Ecclesiae Forum Populi": prosjek Q-R (južno pročelje biblioteke i arhiva) i prosjek O-P (zapadno pročelje ulaznog trijema ispred katedrale)*
 Viktor Kovačić, Competition project for the regulation of Kaptol and its surrounding area in Zagreb, 1908, Alternative: "Atrium Ecclesiae Forum Populi": Axial view Q-R (southern front of the library and the archive) and Axial view O-P (western front of the entrance portico before the cathedral)

na tavanu kuće u Marovskoj ulici.¹⁸ Matoš je tekst napisao 1908. godine, a Kovačić se oženio tek 1923. godine, pa su zagrebačke gospođe mogle dugo hodočastiti u momačko gnijezdo gdje se dogodio čudesni efekt.

Od početka do kraja teksta Matoš je u konstantnom povišenom raspoloženju pisao o Kovačićevu značenju za hrvatsku kulturu. Tekst su otvorile dvije bombastične konstatacije. Prva je konstatacija da je Kovačić *dika naših domaćih graditelja*. Postavlja se pitanje kako je to bilo moguće ako je dotada sagradio tri najamne stambene zgrade i tri malene obiteljske kuće. O značenju te produkcije najbolje govori da ih Kovačićev prijatelj i istomišljenik Edo Schön nije spomenuo u tekstu niti ih je uvrstio u slikovni dio reprezentativne mape monografije.¹⁹ Schön je izostavljanje objasnio pozivajući se na Kovačića koji je nerado govorio o svojim ranim radovima.

Druga je konstatacija da je Kovačić *nada hrvatske moderne umjetnosti*. Matoš je stavio možda preveliki teret očekivanja na njegova leđa jer je Kovačić dotada objavio jedan važan teorijski tekst i osvojio jednu relevantnu prvu nagradu na natječaju u Zagrebu. U sredini teksta uslijedile su kvalifikacije poput *umjetnik široke europske koncepcije, prvak moderne hrvatske kulture i izvrsni stručnjak*. Neosporna je bila činjenica da je Kovačić već više

od deset godina živio u Zagrebu, gdje su ga državni, privatni i crkveni investitori uporno ignorirali. Iako je mogao sjajno zarađivati u stranoj zemlji, uporno je radije životario u Zagrebu zbog patriotskog osjećaja. Matoš je efektno završio tekst, upozoravajući na novu opasnost za hrvatsku kulturu koja je oduvijek počivala na djelovanju tek nekolicine sposobnih ljudi. Opasno je što su Kovačića pozvali u San Francisco, a */.../ gubitak Viktora Kovačića biti će za Zagreb nenadoknativa šteta, nesreća kao i odlazak Vlahu Bukovca, to više, što je Kovačićev hrvatski patriotizam jedino, što ga za ovo deset godina mogaše podržavati u Zagrebu. Dajte mu posla, što odgovara njegovim sposobnostima, i on će nam ostati!*²⁰ Matošev zaključak je vrlo dojmljiv i na neki način dramatičan, ali je nekoliko činjenica ostalo neobjašnjeno. Tko i zašto ga je pozvao? Zašto su ga zvali iz San Francisca, a ne iz nekog drugog grada, na primjer Los Angelesa? Izuzetno je pretjerivanje uspoređivati eventualni odlazak mladog i neafirmiranog Viktora Kovačića s odlaskom zrelog i europski afirmiranog slikara Vlahu Bukovca. Matoš je želio na dramatičan način upozoriti na eventualni gubitak još jednog talenta u ionako slabašnoj hrvatskoj kulturi, ali je vjerojatno postigao sasvim suprotan učinak. Tekst je imao takav učinak na presvijetlog kulturnog utemeljitelja i stariju i akademsku generaciju

5. Viktor Kovačić, Natječajni projekt regulacije Kaptola i okolice u Zagrebu, 1908., Alternativa: "Narodna ideja": tlocrt trijema s mauzolejem i atrijem (označeni perspektivni pogledi D i E)*
 Viktor Kovačić, Competition project for the regulation of Kaptol and its surrounding area in Zagreb, 1908, Alternative: "Narodna ideja": Ground plan of the portico with the mausoleum and the atrium (marked are perspective views D and E)

arhitekata jer je dodatno pojačao već postojeću iritaciju Kovačičevom osobom i javnim istupima, što se najbolje pokazalo za burnih događanja na gradnji crkve Sv. Blaža.

ANTUN JIROUŠEK

Drugačiji pristup od Matoša imao je Antun Jiroušek koji je objavio dva vrlo opširna kritička teksta o natječaju za regulatornu osnovu Kaptola i okolice.²¹ Dok je Matoš inzistirao na subjektivnom i impresiji, Jiroušek je bio skloniji objektivnosti i analitičnosti. Za razliku od ostalih kritičara svoje generacije, nije imao radikalno negativno mišljenje o arhitekturi historicizma. Zastupao je mnogo opreznije stajalište da bi tek trebalo procijeniti umjetničku vrijednost i kulturno značenje arhitektonskih djela. Pokazano poštovanje prema domaćoj povijesnoj i umjetničkoj tradiciji trebao je postati osnovni kriterij procjenjivanja izvedenog stilskeg restauriranja građevinskih spomenika. Arhitektonsko djelovanje prve akademske generacije arhitekata

odredilo je posljednja tri desetljeća XIX. stoljeća, predstavljajući *novu građevnu epohu i građevni preporod*. Jiroušek je nabrojio dvadeset šest sakralnih i javnih zgrada koje su bile stilski restaurirane i monumentalne novogradnje u historicizmu. Hermann Bollé je dominirao individualnošću i projektirao je najveći broj zgrada. Preostale zgrade bile su djelo prvorazrednih i osrednjih gostujućih arhitekata iz drugih dijelova Monarhije.

Zanimljivo je objašnjenje zašto je uopće bio raspisan natječaj za regulaciju Kaptola i okolice. Obnova katedrale bila je izuzetno velik i zahtjevan posao, napravljen u relativno kratkom vremenu od dvadesetak godina. Mali europski narodi obnove građevinskih spomenika slične složenosti u pravilu su izvodili znatno dulje. Bollé je s dovršetkom obnove zagrebačke katedrale ostvario maksimum i u velikom je stilu zaključio arhitektonsko djelovanje. Zahtjevnost i intenzitet obnove potpuno su iscrpili njegovu stvaralačku i životnu snagu i zato je prigradnja na jugozapadnoj kuli Nebojan bila potpuni promašaj.²² Organiziranjem natječaja željelo se mladoj, drugoj akademskoj generaciji arhitekata omogućiti sudjelovanje u regulaciji grada kojom se dotada isključivo bavila starija, prva akademska generacija arhitekata i *inženira* zaposlenih u Gradskom poglavarstvu i Kraljevskoj zemaljskoj vladi.

Prema Jiroušekovu mišljenju, mladi arhitekti su u natječajnim radovima uspješno dokazali stručno znanje i talent za gradogradnju. Natječaj je jasno pokazao da je došlo vrijeme za postupnu smjenu generacija. Jiroušek je napisao vrlo precizne informacije o natječaju. Pristiglo je devet radova i navedene su šifre pojedinih natjecatelja. Objašnjeno je kako su članovi ocjenjivačke porote glasali u odlučivanju o nagrađenim radovima. Prva i druga nagrada dodijeljene su Viktoru Kovačiću i Stjepanu Podhorskom uvjerljivom većinom glasova. Vjekoslav Bastlu dodijeljena je treća nagrada samo većinom glasova. Ocjenjivačka porota pažljivo je ocjenjivala kako su natjecatelji zadovoljili prometno-tehničke i umjetničko-graditeljske uvjete. U ocjenjivanju prometno-tehničkih uvjeta uspostavljena je cijela vrijednosna skala, realizirana u kategorijama: „ne protivi se“, „moguća“, „nema prigovora“, „odgovara“, „potpuno odgovara“. Jedino je Kovačičeva regulatorna osnova ocijenjena najboljom ocjenom – „potpuno odgovara“. U regulatornoj osnovi Kovačić je velikom profesionalnom akribijom i */.../ svestranim poznavanjem terraina a jedinstavnim sredstvima respektirajući građevnu tradiciju – kušao upravo ekonomički provesti regulaciju ovih dijelova staroga Zagreba*.²³ U natječajnom radu bili su predviđeni minimalni troškovi zemljanih radova za niveliranje Kaptolskog trga i eventualno rušenje postojećih zgrada, što je bila velika prednost u odnosu na ostale natjecatelje.²⁴ Iz pratećeg teksta obrazloženja bilo je neosporno da se Kovačić problemima regulacije Kaptola i Dolca bavio puno prije raspisivanja natječaja i da je izvrsno poznao suvremenu tehničku literaturu o gradogradnji. U odnosu na ostale

6. Viktor Kovačić, Predprojekt regulacije Kaptola i okolice: situacija Jelačićevog trga, Dolca, Kaptolskog trga, bloka Nova Vlaška ul. – Kurelčeva ul. – Jurišićeva ul. – Jelačićev trg – Bakačeva ul., Zagreb, 17.05.1910.*

Viktor Kovačić, *Pre-project for the regulation of Kaptol and its surrounding area: Layout of Ban Jelačić Sq., Dolac market, Kaptol Sq. and the block of Nova Vlaška St. – Kurelčeva St. – Jurišićeva St. – Ban Jelačić Sq. – Bakačeva St.*, Zagreb, 17th May 1910

natjecatelje, njegova velika prednost bila je što je znao kvalitetno prilagoditi i primijeniti suvremene europske teorije gradogradnje u domaćem urbanom kontekstu.²⁵

Prema umjetničko-graditeljskim kriterijima, natječajne regulatorne osnove mogle su se podijeliti u dvije grupe. U prvoj grupi su bili Quiquerec (?), Dionis Sunko, Stjepan Podhorsky, *Suum Cuinque*, *Dobar savjet zlata vrijedan* koji su potpuno prihvatili postojeće stanje nakon rušenja Bakačeve kule i zapadnog utvrdnog zida. Nastojali su regulatorno dovršiti novonastali javni prostor i arhitektonski oblikovati istočnu stranu Kaptolskog trga. Prema analogiji s Bolléovom prigradnjom na južnoj kuli, uglavnom su svi inzistirali na simetričnoj prigradnji na sjevernoj kuli i na javnom stubištu između kula. Svi su ostavljali otvoren pogled na cijelo zapadno pročelje katedrale. U drugoj skupini bili su Kovačić i Bastl koji su izradili po dvije varijante ponovnog zatvaranja zapadnog pročelja katedrale s pomoću rekonstrukcije novom izgradnjom. Prema Jiroušekovu mišljenju, u obje varijante regulatornih osnova Kovačić je pokazao */.../ najintimniju stranu svoje*

*umjetničke duše iz koje frcaju poput varnica: bujna fantazija u stvaranju, tankočutna ljubav za historijsku tradiciju a nada sve istančan ukus, oplemenjen trajnim i ozbiljnim studiranjem.*²⁶

Jiroušek je u prijedlogu rekonstrukcije središnje kule i prenamjene u Panteon slavnih Hrvata pokazao spretnost i vještinu u izražavanju složenih nacionalnih osjećaja u organizaciji namjene, dispoziciji i oblikovanju ploha i volumena u regulatornoj i arhitektonskoj kompoziciji. U dekorativnim motivima arhitektonske kompozicije zgrada prisutne su reference na Veneciju i Ravennu. Perspektivni i regulatorni crteži iscrtni su s lakoćom i umjetničkom elegancijom. Jiroušek je precizno prenio da ocjenjivačka porota niti jedan natječajni rad nije preporučila za izvedbu. Iako je natječaj zato promijenio značenje od izvedbenog u konzultativni, nepobitno je da je druga akademska generacija arhitekata pokazala talent i sposobnost za izradu regulatornih osnova u gradogradnji. Kovačić se isticao po dosadašnjem radu, a pogotovo nakon natječaja pripala mu je vodeća pozicija unutar druge akademske generacije

arhitekata. U natječajnoj regulatornoj osnovi Kaptola i okolice dominirao je */.../ širinom koncepcije, samostalnošću svojom i samoniklom jakošću svojom. Svakako u Kovačiću treba da gledamo prvaka mlađe generacije, kojemu će se morati bezuvjetno na osnovu njegove sposobnosti povjeriti zadaća, da vodi uz pomoć svojih drugova u nastajućoj novoj gradjevnoj epohi u svojim rukama daljnje širenje i razvijanje bijeloga nam Zagreba.*²⁷

GJURO SZABO

Prema osobnom priznanju, Gjuro Szabo je desetak puta posjetio izložbu natječajnih regulatornih osnova i napisao je vrlo edukativan prikaz posebno Kovačićeva i djelomično ostalih natječajnih radova.²⁸ Na samom početku upozorio je na to da je reguliranje Kaptolskog trga i okolice jedan od najtežih zadataka u gradogradnji Zagreba. Prvi razlog je postojeća visinska razlika Kaptolski trg – Bakačeva ulica – Jelačićev trg. Drugi razlog je postojeća okolna gradnja u Vlaškoj ulici i na predjelu Dolca. Szabo je diskretno pokazao izvrsno poznavanje suvremenih zbivanja i literature o gradogradnji. Problem uređenja Kaptolskog trga donekle je usporedio s regulacijom gradskog prostora oko katedrale u Ulmu. Poveznica je obnova gradskog prostora i ponovna gradnja nakon provedenih rušenja u XIX. stoljeću. Regulacija u Ulmu bila je nešto manje zahtjevnja jer se radilo o rekonstrukciji novom izgradnjom brzopleto devastiranog trga ispred i oko katedrale.

Kovačićeva regulatorna osnova od početka se kvalitetom izdvojila od ostalih natječajnih radova. Dok na izloženim radovima još nisu bile označene nagrade */.../ moglo se mirne duše sada prvonagrađeni rad proglasiti za najbolji. Kod njega rješenje proizlazi gotovo samo po sebi razumljivo. Kod ostalih radova zapaža se svugdje ozbiljno nastojanje, no ipak pored upotrebljivih nalazimo i neizvedive ideje.*²⁹ Kovačić je uložio puno truda u jasnoću tehničkog crteža, ali prosječnom posjetitelju izložbe sve zajedno je bilo teško čitljivo i slabo razumljivo. Szabo je nastupio kao literarni posrednik između sofisticiranog crteža regulacije i sposobnosti vizualne percepcije prosječnog posjetitelja. Imao je dvije sjajne sposobnosti koje su mu omogućile uživljavanje i imaginiranje međusobnih prostornih odnosa stare i nove izgradnje. Prva sposobnost je prostorni zor. Druga sposobnost je tehnička osposobljenost za čitanje regulatornih i arhitektonskih nacrti.

Szabo je na osnovi pažljivog proučavanja izloženih nacrti (regulatorne situacije, presjeka, pročelja, perspektiva) napisao izuzetno sugestivni i vrlo razumljiv literarni opis cijele regulacije i svih novosagrađenih zgrada. Posebno je pohvalio regulaciju istočne strane Kaptolskog trga gdje je uspješno integrirano staro (postojeće obrambene kule Severnik i Nebojan) i novo (arkada sa sedam polja). Predloženom gradnjom nove arkade, postojeće kule */.../ ponovo stoje organski i logično u čitavom ustrojstvu. Na kulu lama nije mnogo toga promijenjeno još i više, zadržale su svoj*

*prkosni karakter, nisu spuštene na nivo dosadnih dekorativnih komada.*³⁰ Arkade su razdijelile nedavno nastali prostor Kaptolskog trga na dva dijela: Forum Populi i Atrium Ecclesiae. Nova zgrada biblioteke i arhive, koja je bila predviđena duž sjevernog zida, zajedno s postavljanjem starog portala katedrale na ulazno pročelje, bitno je promijenila opći dojam stilski restaurirane katedrale. Prema Szabinu mišljenju, */.../ stara, masivna, melankolična ali draga građevina je nestala. Nova nam se čini suviše lako, nekako rastrojeno modernom. Takva je i ostala, no ipak nam se sada čini mnogo simpatičnijom, čini se kao da dobri duh prošlih vremena lebdi oko nje. U dostojnijoj okolini postala je i sama dostojnijom.*³¹

Zatvaranjem južne i maskiranjem sjeverne strane Kaptolskog trga stvoren je */.../ na sve četiri strane zatvoren horizontalan trg, premještanjem Marijinog stupa izgleda daleko čišći, prostraniji, kao da smo stupili u veliku zračnu dvoranu.*³² Na južnoj strani Kaptolskog trga su gradska vrata s dva otvorena prolaza za javno stubište i tramvaj koja su */.../ organska veza terena višeg kaptolskog trga sa niže položenim trgom na jugu. Dakle, jedna umjetnički građena nužnost.*³³ Szabo je bio prvi kritičar koji je precizno i jasno definirao Kovačićevu regulatornu metodu koja */.../ cijeli postojeći teren ostavlja kao karakterističnu pojavnost grada i donosi nam umjetničke i praktične oblike. /.../ To je glavna prednost nacrti. Samo sa nekoliko korektura taj zahtjev Kovačić izvodi lako i jeftino.*³⁴ Prema Szabinom ocjeni, glavne značajke regulatorne osnove su čistoća, jednostavnost i očevidnost.³⁵

U regulaciji postojećih starih dijelova grada, Kovačić nije nastupio kao rušitelj */.../ koji sve bezobzirno razvaljuje, ali ne oklijeva, ako su korekture potrebne iz prometno-tehničkih i modernih razloga. U tome je poteškoća gradnje gradova, koja u sebi sadržava najdelikatnije probleme građevne umjetnosti.*³⁶ Szabo nije skrivao oduševljenje kvalitetom regulatorne osnove, ali je ipak uspio zadržati kritički odmak. Jasno je napisao negativno mišljenje o alternativnom prijedlogu s izgradnjom nove središnje kule u kojoj bi se nalazio Panton slavnim Hrvatima. Rekonstrukcija novom izgradnjom umjesto srušene Bakačeve kule nije bio dobar prijedlog, jer bi na Kaptolskom trgu trebalo slaviti Stvoritelja, a ne političke osobe iz hrvatske povijesti.

Szabo je spomenuo neke natječajne radove, ali je ipak napisao sumarne ocjene. Glavna značajka bila je da se */.../ većina projekatana borila sa osjećajem da njihovi projekti ionako neće biti ostvareni. Svi su učinili ustup pogrešku upuštanja Kaptola i do tri metra što je uzrokovalo najteže posljedice za susjedne dijelove grada. Tu bi se stotine tisuća morale izdati za otkopavanje vrlo problematičnog djelovanja, a Kovačić u svojim prijedlozima već samom postavom potrebnih objekata postiže velike efekte.*³⁷ Većina natjecatelja je predlagala planiranje novih ulica, bez obzira na topografske značajke terena i vlasničke granice zemljišnih parcela. Za izvedbu bi trebala velika financijska sredstva koja grad Zagreb

jednostavno nije imao. Predlagali su interpolacije novogradnje koje volumenom i oblikovanjem nisu poštovale postojeću sakralnu namjenu i ambijentalnu vrijednost gradskog prostora.³⁸ Konačni zaključak je bio umjeren i oprezno optimističan. Szabo je jasno i sažeto istaknuo da regulacija Kaptolskog trga nije samo tehnički i pravni zadatak, već je primarno izuzetno važna kulturna zadaća. Nepobitni rezultat natječaja je bi da se */.../ Kovačić svojim uspješnim projektom predstavio kao prvoklasni graditelj gradova, što bi razvoju našega grada moglo jako koristiti.*³⁹

Lunaček i Strajnić, (1913.-1914.): "uski i tamni izgled Kaptola učinio je širim i svjetlijim"

Vladimir Lunaček i Kosta Strajnić promatrali su Kovačićevo regulatorno i arhitektonsko djelo u kontekstu suvremene arhitektonske produkcije na godišnjoj umjetničkoj izložbi 1913. godine i prve periodizacije arhitekture XIX. i prijelaza XIX. u XX. stoljeće u Zagrebu.⁴⁰ Obojica su najviše prostora i pažnje posvetila njegovu djelu, dok su ostale arhitekture uglavnom samo pregledno spomenuli.

U prikazu umjetničkih događanja 1913. godine, Vladimir Lunaček je polemički žalac usmjerio prema Kršnjaviju i Društvu umjetnosti koji su tijekom vremena postali nekakav pseudoslužbeni i vrlo utjecajni čimbenik u svim umjetničkim, regulatornim i arhitektonskim događanjima u Zagrebu.⁴¹ Predsjednik i članovi Društva uvijek bi se javno osramotili u svakoj prilici kad su javno arbitrirali u regulatornim i arhitektonskim pitanjima u Zagrebu.⁴² Predsjednik Kršnjavi je bez potpore cijelog odbora nepokolebljivo podupirao rušenje Bakačeve kule i zapadnog utvrdnog zida ispred zapadnog pročelja katedrale. Lunaček je ponovio svoju poznatu ocjenu iz polemike 1901. godine o kvaliteti Bolléove intervencije na katedrali, jer je zapadno pročelje katedrale ponovo ocijenjeno kao užasni promašaj. Kršnjavi je pokazao zavidnu razinu idejne prevrtljivosti kad je sudjelovao u radu ocjenjivačke porote na natječaju za regulaciju Kaptola i okolice. Glasovao je za Kovačićevu regulatornu osnovu, prema kojoj bi se na određeni način obnovio utvrdni zid ispred zapadnog pročelja katedrale. Glavni problem predsjednika i članova odbora Društva umjetnosti bio je u tome što nisu bili u stanju prepoznati talent i kreativno djelo, jer su na natječajima u pravilu uvijek glasali za najlošije radove.

Prema Lunačekovu mišljenju, Viktor Kovačić, Hugo Ehrlich i Dionis Sunko bili su glavni predvodnici druge akademske generacije arhitekata. Oni arhitekturu nisu doživljavali kao površnu modu, već kao složeno umjetničko djelovanje u kojem su se ispreplitali utjecaji domaće tradicije, kulturne i političke prošlosti. Zato su stvarali zgrade skromne i ozbiljne arhitektonske kompozicije, što je bilo u potpunom kontrastu s monumentalnim i reprezentativnim značajkama prethodne historicističke arhitekture.⁴³ Kovačić i Sunko su se posebno istaknuli u projektiranju novih župnih crkava, a Kovačić i Ehrlich

7. Viktor Kovačić, Predprojekt regulacije Dolca: situacija Dolca – ul. Pod Zidom – Tkalčičeva ul. – Skalinske ul. – Opatovine - Kaptolskog trga, Zagreb, 02.12.1911.*

Viktor Kovačić, *Pre-project for the regulation of the Dolac market: Layout of Dolac – Pod Zidom St. – Tkalčičeva St. – Skalinska St. – Opatovina – Kaptol Sq., Zagreb 2nd Dec 1911*

u regulatornim osnovama za povijesne i stare dijelove grada Zagreba. Lunaček je posebno isticao Kovačićevu i Ehrlichovu ljubav prema građevnim starinama grada Zagreba.⁴⁴ Glavni cilj bio im je očuvati starinsko lice */.../ u onim područjima gradskim, u kojima su još sačuvani posljednji ostaci staroga Zagreba, a koji se ipak moraju prilagoditi modernom vremenu, modernom prometu i modernom razvitku grada.* Tu su u prvom redu okoline oko sada pregrađene a nekada tako lijepe starodrevne crkve sv. Stjepana: Kaptol i Dolac.⁴⁵ Lunaček je imao izuzetno visoko mišljenje o Ehrlichovu natječajnom projektu za vladinu palaču na Markovu trgu i regulatornoj osnovi za Strossmayerovo šetalište. U oba slučaja predložena su jednostavna i nepretenciozna arhitektonska i regulatorna rješenja koja bi se bez problema uklopila u jednostavni i skromni ambijent Gornjeg grada. Ehrlichovi realni i umjereni prijedlozi bili su potpuno suprotni arhitektonski i i financijski nerealnim prijedlozima koji su Strossmayerovo šetalište pretvarali u lokalnu varijantu monumentalne akropole s Partenonom.⁴⁶

Lunaček je detaljno opisao pretprojekte regulacije Kaptola od 17. svibnja 1910. i 2. prosinca 1911. koje je Kovačić poslao na izložbu. Bolléove intervencije na Kaptolu ponovo su postavljene kao negativno mjerilo prema kojem se mogla sagledati velika vrijednost Kovačićeva djela. Bolléove reprezentativne neogotičke novogradnje u fasadnoj opeci

nisu odgovarale kaptolskom ambijentu i upravo je u tim gradnjama Kovačić našao */.../ živi uzor, prema kojemu je mogao točno vidjeti, kako se ne smije pregraditi jedan stari dio grada, ako ne će da dirne poput barbara u tradiciju jednoga grada.*⁴⁷ Prema Lunačekovu mišljenju, postojeći gradski prostori i na Dolcu i Kaptolu tijekom vremena su stvorili skromnu, ali gospodsku gradsku sliku. Osnovna značajka Kovačićeve regulatorne osnove je prilagođavanje ambijentalnim vrijednostima */.../samo što je uski i tamni izgled ovoga dijela grada učinio širim i svjetlijim.*⁴⁸ Lunaček je od Matoša preuzeo i razradio metaforu prema kojoj Kovačićeve regulatorna osnova uvodi svjetlost u ponešto tamni prostor grada. Temeljna umjetnička vrijednost je u poštovanju postojećih gradskih slika, ambijentalne vrijednosti i uličnog rastera Kaptola i Dolca. Postojeći prometni smjerovi zadržani su i donekle prošireni i prilagođeni povećanom toku suvremenog prometa. Umjesto starih i sumornih zgrada na Dolcu nije predložio velike reprezentativne zgrade, već je inzistirao na novogradnjama koje su se umjerenom veličinom volumena prilagođavale ambijentu.

KOSTA STRAJNIĆ

Kosta Strajnić (r. 1887.) bio je znatno mlađi od Vladimira Lunačka (r. 1873.), ali je neočekivano napisao hrabru i sveobuhvatnu sintezu događanja u arhitekturi Zagreba.⁴⁹ Unio je veliku novost u kritičku raspravu o Kovačičevu djelu, koje je analizirao u kontekstu arhitekture Zagreba na kraju XIX. i početka XX. stoljeća. Osnovna ideja je jasno razgraničenje prema arhitekturi historicizma i podjela moderne arhitekture na nekoliko smjerova, koje je prilično oštro i bez zadržke kritički ocijenio. Edo Schön, Hugo Ehrlich i Viktor Kovačić bili su glavni predstavnici najznačajnijeg smjera u suvremenoj arhitekturi Zagreba.⁵⁰ Zahvaljujući izuzetno kvalitetnom suvremenom profesionalnom obrazovanju, provodili su europeiziranje zagrebačke arhitekture. Regulatorni i arhitektonski opus Ehrlicha i Kovačića bio je najvredniji umjetnički izraz u suvremenoj arhitekturi Zagreba. Njihove zgrade imale su jednostavne proporcije, mirna pročelja i slikovite krovove i pokazivale su izraziti talent i osjećaj za domaću tradiciju.⁵¹ Veliki engleski reformatori, koji su među prvim upozorili na anakronizam arhitekture XIX. stoljeća, propovijedajući slobodno i kreativno stvaranje u suvremenom duhu, snažno su utjecali na njihov razvoj samostalnog arhitektonskog izraza u projektiranju obiteljskih vila, najamnih stambenih zgrada, reprezentativnih javnih palača i crkava, kao i u regulacijama Strossmayerova šetališta i Kaptola.⁵²

Krleža, Lunaček, Jiroušek, (1924.-1925.): "nesretni lešinar Kršnjavi" vs. "Kovačić, vrlo savestan i kulturni graditelj"

Nakon Kovačićeve smrti 1924. godine, uslijedila je lavina nekrologa o Kovačičevu životu i djelu. Kršnjavi je napisao

rijetko viđeni primjer nekrologa koji je bio prepun neistina.⁵³ Nitko od starije generacije kritičara nije odgovorio, nego se potpuno neočekivano Miroslav Krleža uključio u rasplitanje kompliciranih odnosa Kovačića i Kršnjavija, kao i različitih razmišljanja o regulaciji starih dijelova grada.⁵⁴

U relativno kratkom, ali izuzetno važnom eseju o slučaju Drage Iblera, jednog novog povratnika u Zagreb s inozemnih arhitektonskih studija, Miroslav Krleža se nemilosrdno primjerenim rječnikom obračunao s lažima i klevetama koje je Kršnjavi objavio u nekrologu Viktoru Kovačiću.⁵⁵ Kršnjavijev nekrolog je nedvosmislen pokazatelj niskih moralnih kriterija u suvremenom društvu jer istovremeno djeluje */.../ izravno kriminalno i odvratno, da se glavni predstavnik te barbarske destrukcije, čovek uz čije je ime povezano sve razaraštvo posljednjih decenija i pod čijom je erom srušeno gotovo sve što je davalo ovome gradu neku izvesnu tipičnu graditeljsku oznaku, da se taj nesretni lešinar Isidor Kršnjavi još uvek javlja u javnosti, kao neki merodavni arbiter ukusa i kulture. (vidi hijenski članak ovoga starca povodom Kovačićeve smrti. Der Morgen. 24. oktobra 1924. 2. g. br. 400) Taj čovek, koji je sa svojim razornim neukusom sve graditeljski značajno u ovome gradu zavalio u neku slaboumnu bestilnost helmerfelnerijanskog hermanholeovskog austromađarskog provincijalnog graditeljstva, taj isti čovek, usuđuje se danas da javno piskara po novinama negativne ocene o pok. arhitektu Kovačiću, vrlo savesnom i kulturnom graditelju, koji je pokazao više ukusa kod gradnje svog poslednjeg dimnjaka, nego stari Kršnjavi u sveukupnom svom radu.*⁵⁶

U posljednjoj rečenici jasno je definirana temeljna razlika između Kovačića i Kršnjavija. Više je vrijedilo Kovačićevo umjetničko djelo, bez obzira na to koliko neveliko bilo, nego cijelo Kršnjavijevo utemeljiteljsko djelovanje koje nije ništa drugo nego autokratsko i birokratsko prenemaganje kojim se prikrivala temeljna nesposobnost prepoznavanja novog i istinskog umjetničkog talenta. Krleža je imao neobuzdano negativno mišljenje o gradogradnji i arhitekturi u razdobljima historicizma i secesije. Historicizam je bio ocijenjen kao *epoha destrukcije i divljaštva*, a secesija kao *suluda i suvišna*. Unutar opusa, Krleža je posebno izdvojio regulatornu osnovu Kaptola jer je jedini */.../ čovek koji je imao smisla za stilizovanu arhitektonsku jedinstvenost i čije regulatorne osnove daleko nadmašuju samu ličnu stvaralačku originalnost, bio pok. Kovačić. Njegova graditeljska reminiscenca na kaptolski trg imade toliko mnogo uživljajnog smisla i stilske ljubavi za kult. hist. materijal, da se u svom temeljnom štimungu doima gotovo sentimentalno. Pok. Kovačić nosio je u sebi čistu arhitektonsku sliku ovoga grada iz tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoleća, kada je taj grad bio grad banske regimente, cehova, jablanova i pitomih baroknih kontura, što su danas zaostale jedino još po starim i zaboravljenim akvarelima.*⁵⁷

Prema Krležinu mišljenju, Kovačić je bio naš najtalentiraniji arhitekt, jer je uspostavio određeno mjerilo vrijed-

nosti. Prekoračio je barbarski neukus kraja devetnaestog stoljeća i početka dvadesetog stoljeća i povezoao kvalitetu suvremene arhitekture s kvalitetom arhitekture baroka i bidermajera. Kreativna metoda povezivanja je subjektivni eklektizam kojem su temeljne značajke reminiscencija i retrospektiva. Kovačićovo djelo je postavilo osnove kvalitetnoj suvremenosti, ali nije otvorilo nove putove. Iblerovo djelo predstavljalo je otvaranje novih perspektiva i povezivanja s budućnošću.⁵⁸

VLADIMIR LUNAČEK I ANTUN JIROUŠEK

Vladimir Lunaček i Antun Jiroušek nakon Kovačićeve smrti nužno su morali promijeniti pristup i način pisanja. Dok je Kovačić bio živ, pisali su s polemičkih stajališta kritičara istomišljenika koji su sudjelovali u promicanju novih ideja u arhitekturi. Poslije smrti pisali su s pozicija povjesničara arhitekture koji su stvarali prve monografske sinteze i vrednovali cjelokupni Kovačićev opus. U promjeni pristupa Lunaček je imao najviše poteškoća u pisanju nekrologa jer su on i Kovačić bili dugogodišnji prijatelji.⁵⁹ U nekrologu se Lunaček vratio na pojašnjavanje potpunog razilaženja i sukoba Kršnjavija, Bolléa i Kovačića u razmišljanjima o stilskom restauriranju katedrale i regulaciji Kaptola i Dolca. U skladu s historicističkim teorijama arhitekture i gradogradnje, Kršnjavi je ocjenjivao Bolléovo stilsko restauriranje prvostolne crkve kao remek-djelo zbog kojeg je bilo opravdano srušiti Bakačevu kulu i utvrdni zid kako bi se otvorio pogled s Kaptolskog trga na zapadno pročelje s novim zvonnicima.

Kovačić je imao drugačije mišljenje jer je zastupao dva suprotna teorijska regulatorna načela u gradogradnji. Prema prvom načelu bilo je nužno */.../ ostaviti Bakačevu Kulu i kamenu ogradu oko prvostolne crkve i time principijelno riješiti pitanje da se starinska građevina i starinski izgled grada imaju po mogućnosti sačuvati pred nepotrebnim modernizovanjem.*⁶⁰ Drugo načelo definiralo je redoslijed djelovanja u procesu gradogradnje. U prvoj fazi trebala bi se izraditi regulatorna osnova jednog dijela grada. U drugoj fazi bi se sagradile nove zgrade u skladu s regulatornom osnovom. Opisani redoslijed u najvećem bi broju slučajeva dao pozitivni rezultat. Gradski građevinski ured najčešće je primjenjivao obrnuti redoslijed djelovanja. Najprije bi se srušile stare i odmah sagradile nove zgrade. U drugoj fazi bi se izradila regulatorna osnova koja bi trebala sankcionirati postojeće stanje izgradnje. Konačni rezultat je bio porazan, jer se regulacija i gradnja novih zgrada provodila */.../ protiv sklada sa stilskim izgledom čitavog kaptolskog okoliša.*⁶¹ Lunaček nije detaljnije analizirao i dokazivao umjetničku kvalitetu Kovačićeve natječajne regulatorne osnove Kaptola i okolice, već se pozvao na neosporni europski autoritet predsjednika ocjenjivačke porote Corneliusa Gurlitta koji je odlučio o dodjeli prve nagrade.⁶² Gurlitt je isto mislio kao i Kovačić o rušenju Bakačeve kule i utvrdnog zida jer je samo */.../ barbarska*

8. Viktor Kovačić, Natječajni projekt regulacije Kaptola i okolice, Alternativa "Narodna ideja": , perspektivni pogled iz sjeveroistočnog ugla atrija (točka E) na Panteon, Zagreb, 1908.*

Viktor Kovačić, *Competition project for the regulation of Kaptol and its surrounding area, Alternative: "Narodna ideja": Perspective view from the northeastern corner of the atrium (point E) of the Pantheon, Zagreb, 1908*

*ruka (mogla) poduzeti ovakovu restauraciju i srušiti i zadnji ostatak historičke ljepote Kaptola.*⁶³

Lunaček je opisao kako je nakon natječaja zavladao veliko veselje u zagrebačkim umjetničkim krugovima kad su čestitali Kovačiću na osvojenoj prvoj nagradi. Natječaj nije bio samo stručni događaj, već je poprimio mnogo složenija značenja. Osnovno značenje je bilo konačno strukovno priznanje Kovačićevih teorijskih stavova da je regulacija gradova istovremeno i umjetnička i tehnička disciplina. Prije Kovačićeve pojave prevladavalo je mišljenje u Zagrebu o regulaciji gradova kao isključivo tehničkoj disciplini. Drugo značenje je bila dugo priželjkivana prekretnica u gradogradnji jer je umjetnik napokon pobijedio diletante koji su dotada neometano dominirali.⁶⁴

ANTUN JIROUŠEK

U opširnom monografskom nekrologu Antun Jiroušek nije se detaljnije bavio regulatornom osnovom Kaptola i okolice, već se fokusirao na tumačenje razloga sukoba Kovačića i Bolléa.⁶⁵ Osnovni razlog pronađen je u različitom odnosu historicizma i moderne prema povijesnim i umjetničkim spomenicima graditeljstva. Bolléova generacija historicističkih arhitekata nije imala pravoga osjećaja za prošlost. U profesionalnom radu nisu poštovali povijesni kontinuitet lokalne tradicije.⁶⁶ Kovačićeva generacija arhitekata moderne inzistirala je na očuvanju povijesnih i umjetničkih spomenika graditeljstva zbog održanja naše graditeljske tradicije bez koje nije moguć potpun i uspješan razvoj suvremene hrvatske arhitekture.⁶⁷ Na

temelju pažljivog proučavanja starih zagrebačkih spomenika graditeljstva, Kovačić je izrađivao arhitektonske crteže. Kad ih je izlagao na brojnim izložbama, pažljivim promatračima otkrivao bi ljepotu starih građevina u Zagrebu. Istovremeno je u novinskim feljtonima objašnjavao da njihovo čuvanje nije nikakva prepreka u pretvaranju Zagreba iz grada srednje veličine u veliki moderni grad.⁶⁸

Jiroušek je pretjerao u pohvalama jer je dotada poznat samo jedan arhitektonski crtež stare katedrale zapadnog utvrđenog zida s Bakačevom kulom prije stilskog restauriranja i rušenja, koji je bio izložen samo na jednoj izložbi.⁶⁹ Iz Jiroušekove tvrdnje stječe se dojam da je napisao puno feljtona. Kovačić je objavio samo jedan kratki tekst u kojem je prosvjedovao protiv rušenja Bakačeve kule.⁷⁰ U negativnoj ocjeni arhitekture historicizma zbog odnosa prema spomenicima graditeljstva, Jiroušek je bio potpuno usklađen s razmišljanjima Lunačeka, Strajnića, Szabe i Krleže. U ocjeni cjelokupnog Kovačićeve opusa sažeto je interpretirao Krležinu ocjenu. Kovačić je bio arhitekt istančanog umjetničkog talenta koji je zbog dubinskog shvaćanja tradicije imao rijetku sposobnost povezivanja prošlosti i sadašnjosti.⁷¹

Schön, Rac, Szabo, Babić (1927.-1928.): "revolucionarac u arhitekturi ili tipični eklektik"

Edo Schön, Đuro Szabo i Ljubo Babić napisali su velike kritičke sinteze o Kovačičevu djelu. Schön i Szabo predstavljali su generaciju kritičara rođenih 1870-ih, a javio se i Babić kao predstavnik nadolazeće generacije, rođene 1890-ih godina. Sva trojica napravila su radikalan i konačan prekid s historicizmom. U njihovoj interpretaciji historicizam je služio kao ogledni primjer svega što je bilo nekvalitetno. Zajednička im je bila teorijska misao da je arhitektura historicizma u Hrvatskoj zbog jalovosti neupitno zaostajala za tadašnjom europskom arhitekturom. Za svu trojicu, unatoč prisutnim razlikama u mišljenju, Kovačić je bio najveći arhitekt moderne koji nas je ponovo kreativno priključio visokim europskim standardima.

EDO SCHÖN

Edo Schön je napisao i nesebično u vlastitoj nakladi objavio raskošnu mapu monografiju o životu i djelu arhitekta Viktora Kovačića.⁷² Ona zauzima posebno mjesto u kritičkoj literaturi o Kovačiću jer je bila prva objavljena monografija o djelu jednog arhitekta. Schön je poput Lunačeka, Strajnića, Jiroušeka i Szabe imao negativno mišljenje o arhitekturi historicizma. Nastojao je objasniti temeljnu razliku u odnosu prema starim građevinama između arhitekata historicizma i Viktora Kovačića. U razdoblju historicizma arhitekti su se fokusirali */.../ na ludo i bezobzirno uništavanje starina. Oni bi stare, historijske i umjetničke spomenike ili porušili, pa dali mjesta svojim neumjetničkim kreacijama, ili bi ih restaurirali u čistom stilu – oni bi ih purificirali. I u koliko nam ne bi nakazili naše*

*gradove, hramove i domove svojim neukusnostima, u koliko bi nam uništili ono još vrijedno i lijepo, što su nam ostavili naši kulturniji predci.*⁷³ Hrvatska nije bila poseban slučaj jer je opisano ponašanje bilo istovjetno i istovremeno s događanjima u Europi.

Schön se nije zadržavao samo na općenitoj ocjeni, nego je nastavio Lunačekovu, Strajnićevu i Szabovu praksu negativne kritike zaslužnih pojedinaca. Nedodirljivi *mentor Croatiae in artibus*, Kršnjavi, i doseljeni *tudinac*, Bollé, bili su odgovorni za stvaranje atmosfere zabluda i razdoblje stilskog restauriranja spomenika graditeljstva.⁷⁴ Osnova Bolléova uspjeha nije bio talent i kvaliteta arhitektonskog djela, nego pokroviteljstvo moćnih političara: bana Khuena Hedervarya i Kršnjavija. Schön je preuzeo Lunačekovu vrlo ostru i duboko nekorektnu ocjenu Bolléa. Njegovo djelovanje opisano je kao "epidemija bollétike" koja je zarazila arhitekturu i umjetni obrt. Schön i Lunaček imali su pravo na negativno mišljenje, ali su prešli granicu dobrog ukusa kad su životno djelo jedne osobe usporedili s nekom vrstom neizbježne zarazne bolesti koja je ostavila teške posljedice. U Schönovoj interpretaciji, Kovačić je istupao u javnosti kao *revolucionarac u arhitekturi*, koji je htio topovima srušiti nove zvonike katedrale i deklamatorno je nagovještavao */.../ smrt svima koji će se drznuti da dirnu u stare umjetničke spomenike.*⁷⁵ Interpretacija je teško opterećena subjektivizmom i više je bila literarna figura nego što je imala veze s Kovačičevom teorijskom misli i osobom. Usprkos navodnoj *temperamentnoj borbenosti* i neiscrpnom aktivizmu, njegovi polemički istupi u dnevnim novinama prije bi se mogli odrediti kao egzaltirani nego kao revolucionarni. Kovačićeve interpretacije odnosa povijesti arhitekture i suvremene arhitektonske produkcije nije bila revolucionarna, nego evolutivna u osnovnim odrednicama.

Schön je potencirao značenje osnivanja Kluba hrvatskih arhitekata koji su inicirali Kovačić i malobrojni istomišljenici. Klub nije bio zamišljen kao standardna udruga profesionalaca za zaštitu cehovskih interesa. Jedna od tri temeljne arhitektonske zadaće Kluba bilo je fokusiranje na zaštitu starina. Kovačić i istomišljenici zaobilazno su predlagali promjenu odnosa prema starinama. Umjesto dosadašnjeg individualnog odnosa vlasnika i arhitekta na koji niti struka niti društvo nisu mogli utjecati, predlagali su stidljivo uključivanje strukovne institucije u postojeći odnos vlasnik – arhitekt. Način uključivanja nije bio detaljnije razrađen. U prikazu natječaja za regulatornu osnovu Kaptola i okolice, Schön je istaknuo da je predsjednik ocjenjivačke porote bio izuzetno cijenjeni profesor Gurlitt kojeg je zbog ostavljanja što jačeg dojma na suvremenike umjesto europskim proglasio svjetskim autoritetom.⁷⁶ Za slučaj da ta činjenica ne bi dovoljno značila lokalnim gradskim i državnim činovnicima, posebno je istaknuo da je i Kršnjavi glasovao za Kovačičevu osnovu. Naglasio je Kovačičevu dugogodišnju pripremu i marljivost i siste-

9. Viktor Kovačić, Natječajni projekt regulacije Kaptola i okolice, Alternativa: "Atrium Ecclesiae Forum Populi": perspektivni pogled sa sjeverozapada Kaptolskog trga na trijem ispred katedrale, Zagreb, 1908.*

Viktor Kovačić, *Competition project for the regulation of Kaptol and its surrounding area, Alternative: "Atrium Ecclesiae Forum Populi": Perspective view from the northeastern part of Kaptol Square of the portico before the cathedral, Zagreb, 1908*

matičnost u prikupljanju goleme gotovo muzealne građe o povijesti katedrale, koju je temeljito proučio prije izrade natječajne regulatorne osnove.⁷⁷ Kovačić je dokazao da je dorastao rješavanju najtežih problema u umjetnosti graditeljstva. S lakoćom je riješio sve tehničke i prometne zahtjeve, a širokom umjetničkom koncepcijom podijelio je Kaptolski trg na dva jasno omeđena dijela, javni forum i crkveni atrij. U interpretaciji je Schön nekako ostao u drugom planu jer je upotrebom tehnike kolaža citatima istaknuo samog Kovačića da objasni regulatornu i umjetničku koncepciju. Regulatorna osnova nije geodetsko-tehnički nacrt za parcelizaciju zemljišta i planiranje uličnih poteza. Predložena regulacija nije bila nekakvo šablonsko uniformno rješenje, koje bi se moglo nalaziti bilo gdje u Europi, već je blisko povezana s poštovanjem genija mjesta i hrvatske povijesti. Predložena regulacija sa spomenikom Nikoli Zrinskiom i mauzolejem povezuje povijest Crkve i naroda na povijesnom mjestu Kaptolskog trga. Schön je napisao nedvosmisleno negativno mišljenje o Wajdinoj regulaciji Dolca i postojećoj karikaturnoj regulaciji Kaptolskog trga, koje su se izvodile uz svjesno ignoriranje Kovačićevih regulatornih osnova.

STANKO RAC

Stanko Rac napisao je kritički prikaz koji je bio vrlo fleksibilno povezan sa Schönovom mapom monografijom.⁷⁸

Prema njegovu mišljenju, u kreativnom sazrijevanju Kovačićeva talenta sve se jasnije manifestirala težnja prema plemenitoj jednostavnosti i ozbiljnosti arhitektonskih oblika. Kovačićev rafinirani arhitektonski ukus najbolje je dolazio do izražaja u odnosu prema umjetničkoj baštini. Na zagrebačkom Gornjem gradu studentima je pokazivao ljepotu detalja na pročeljima starih zgrada. Rac je efektno u jednoj rečenici opisao Kovačićev odnos prema graditeljskoj baštini: *Možda nitko nije više od njega volio ono, što je kod nas bilo najplemenitije i najtiše.*⁷⁹ Regulatorna osnova Kaptola je njegovo najbolje djelo jer je najbližije povezana s poviješću i kulturom grada Zagreba.⁸⁰ Zahvaljujući sposobnosti uživanja, od preostalih zgrada i predloženih novogradnji uspio je stvoriti jedinstveno djelo kojim je rekonstruirao svojodobno razorene harmonične i ambijentalne vrijednosti prostora kaptolskog trga. Rac je završio tekst velikom, ali vrlo općenitom pohvalom da je Kovačićovo djelo najbolji i najrealniji izraz tradicija naše zemlje.⁸¹ Pohvala je plemenita u namjeri, ali je pretjerana s obzirom na brojne europske utjecaje u Kovačićevu djelu i skromnu baštinu bidermajera u Zagrebu.

GJURO SZABO

Gjuro Szabo je izlazak Schönove mape monografije iskoristio kao povod za pisanje zaključne sinteze o Kovačićevu arhitektonskom djelu.⁸² Kovačića je doživljavao kao

10. Viktor Kovačić, Natječajni projekt regulacije Kaptola i okolice, Alternativa "Narodna ideja": perspektivna skica - pogled iz atrija na središnju kulu, Zagreb, 1908.*

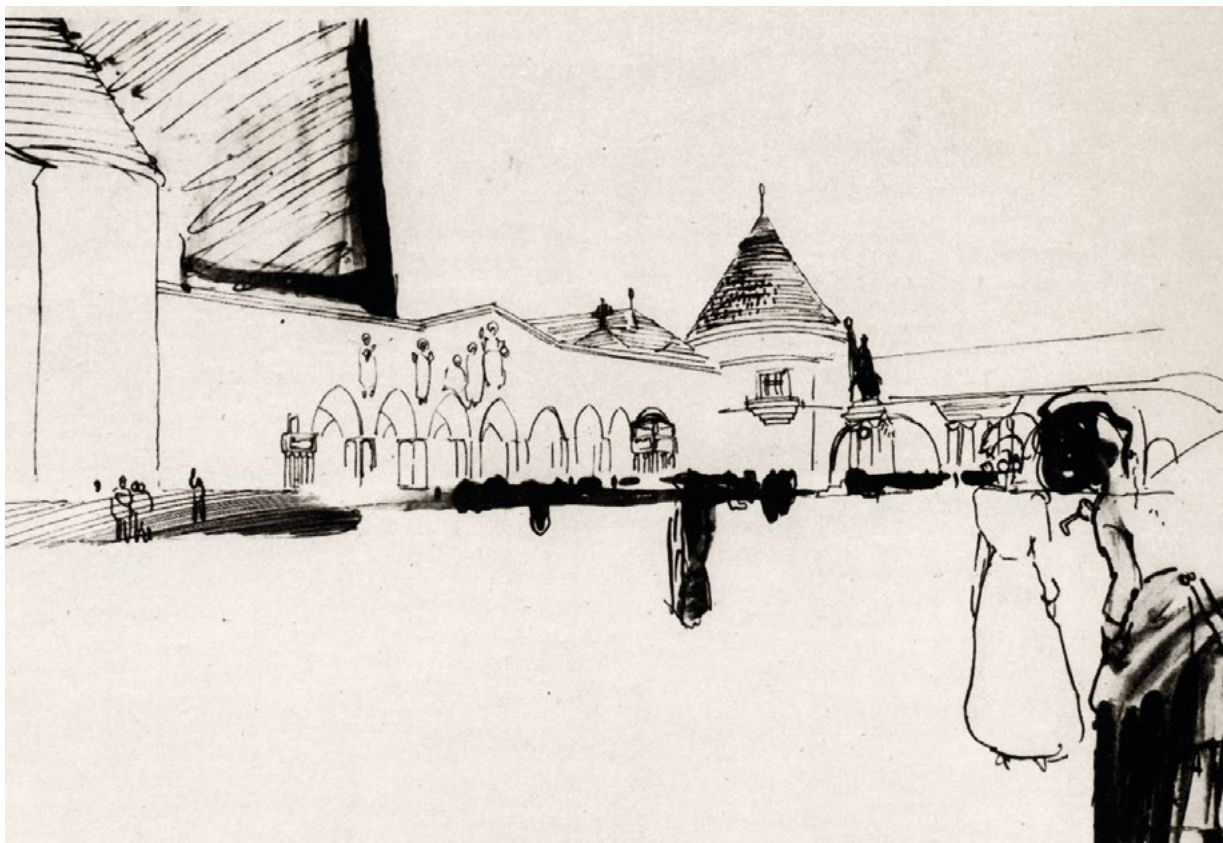
Viktor Kovačić, *Competition project for the regulation of Kaptol and its surrounding area, Alternative: "Narodna ideja": Perspective sketch – view from the atrium of the central tower, Zagreb, 1908*

glavnog predstavnika novog i iskrenijeg vremena jer je trima velikim djelima napokon pobijedio vječno prisutne predstavnike prethodnog doba.⁸³ Nije bilo teško pogoditi da se radilo o Kršnjaviju i Bolléu koji su unatoč zastarjelim nazorima izuzetno dugo trajali u javnosti. Kovačićeva osobna tragedija bila je u tome što se regulatorna osnova Kaptola i okolice, crkva Sv. Blaža i zgrada Burze ili nisu uopće izveli ili se nisu izveli potpuno pod njegovom kontrolom ili su ih drugi dovršili. U prikazu regulatorne osnove Kaptola i okolice, Szabo je dodatno obogatio postojeći fundus negativnog mišljenja o Bolléovu djelovanju, ali je prvi put pokušao objasniti zašto i kako je Bollé stekao dugotrajnu poziciju nedodirljivog autoriteta.⁸⁴ Dosada su Bollé i Kršnjavi bili demonizirani kao jedini negativci i stjecao se dojam da su djelovali u nekakvom socijalnom vakuumu. Za razliku od prethodnih tekstova, Szabo je oštricu kritike usmjerio prema građanima koji nikada nisu imali previše smisla za arhitektonske vrijednosti Zagreba. Nisu držali do najstarijeg gradskog predjela Kaptola, koji je sve donedavno bio cjelovito sačuvan. Rušenja pojedinih dijelova opravdavala su se potrebama povećanog prometa. Često su se provodila rušenja i bez ikakve stvarne potrebe. Građani su slijepo vjerovali u autoritet Friedricha von Schmidta i Hermanna Bolléa i pustili ih da rade što hoće. Kad je katedrala naposljetku *izrestaurirana*, srušeni su Bakačeva kula i zapadni utvrđni zid s obrazloženjem *da se crkva bolje vidi*.⁸⁵ Szabo je imao porazno mišljenje o Bolléovim intervencijama na Kaptolskom trgu. Dogradnja na jugozapadnoj kuli ocijenjena je kao lakrdija koja je trg

pretvorila u ruglo. Regulatorna osnova Kaptolskog trga ocijenjena je nevjerojatnom i neumjetničkom; pokazano je *apsolutno nepoznavanje principa gotike*. Predloženim intervencijama i preoblikovanjem, Bollé bi *podjetinjio* sjeverozapadnu i jugozapadnu kulu.⁸⁶

Szabo je Kovačićevu natječajnu regulatornu osnovu Kaptola i okolice ocijenio kao jedno jedino i pravo umjetničko rješenje dugotrajnog problema, a ne kao još jedno u nizu pomodnih rješenja.⁸⁷ Pokazao je principijelnost i intelektualnu neovisnost, usprkos dugogodišnjem prijateljstvu s Kovačićem. Jedini je vrlo jasno napisao da je prva varijanta s trijemom sa sedam otvora izvrsno rješenje, dok je druga varijanta, s novogradnjom kule-mauzoleja kao reminiscencijom na Bakačevu kulu, pogrešan prijedlog. Suvremene regulatorne prijedloge definitivnog rješenja Kaptolskog trga u kojima bi se *kao avet* pojavljivala obnovljena kula, Szabo je uglavnom doživljavao kao humoristične pokušaje, a ne kao ozbiljne arhitektonske prijedloge.⁸⁸ Na osnovi analize pratećeg teksta i nacрта, formulirao je šest teorijskih načela koje je Kovačić primijenio u izradi regulatorne osnove, koja je istovremeno bila i umjetničko djelo i vrlo realni izvedbeni prijedlog.⁸⁹

Prvo načelo: regulatornu zamisao uvijek bi trebalo prilagoditi postojećim fizičkim značajkama zemljišta. Intervenirati u zemljište samo kada je nužno. Drugo načelo: poštovati ulični raster u povijesnim gradskim četvrtima, pogotovo ako postoje stoljećima. Treće načelo: trg u gradu nije praznina koja nastaje slučajno ili prema potrebama vremena. Arhitekt stvara prostor trga kako ga on i njegovo vrijeme osjećaju. Na trgu se trguje i održavaju se svečanosti i zato mora biti označen i omeđen. Četvrto načelo: potpuno je umjetnički promašen zahtjev da se zbog otvaranja pogleda na glavno pročelje, *gotička* katedrala nalazi na sredini velikog i praznog trga. Tijekom povijesti su se gotičke katedrale nalazile usred gusto sagrađenih srednjovjekovnih gradskih četvrti s tijesnim i nepravilnim uličicama. Dok se u Zagrebu rušio zapadni utvrđni zid s Bakačevom kulom, u Europi je već odavno bila napuštena praksa rušenja sagrađenih zgrada oko srednjovjekovnih katedrala. Bez obzira na to što je katedrala *u sakatom obliku*, ponovo bi je trebalo zagradi, i to iz dva razloga. Prvi razlog je definiranje Kaptolskog trga. Drugi razlog je ponovna uspostava psihološkog efekta koji gotičke katedrale izazivaju kod promatrača.⁹⁰ Peto načelo: jednom srušeni spomenici ne mogu se nikako obnovljati ili zamijeniti kopijama. Šesto načelo: u regulatornoj koncepciji trebalo je voditi brigu o budućem razvoju prometa.⁹¹ Nakon natječaja nastalo je još nekoliko različitih varijanti regulatornih osnova Kaptola, Dolca i okolice. Szabo je ponudio efektan zaključak da je Kovačićev cilj bio */.../ kako bi se što bolje taj starinski dio modernizovao, a opet ostao u biti isti, /.../*⁹² Szabo je bio kategoričan u ocjeni da je Kovačić neprekidno */.../ tražio i nalazio ljepotu koja će nadilazeći vrijeme vrijediti za sva vremena. /.../Bilo bi mu*

11. Viktor Kovačić, Natječajni projekt regulacije Kaptola, Alternativa: "Atrium Ecclesiae Forum Populi", perspektivna skica - pogled s Kaptolskog trga na trijem, Zagreb, 1908.*

Viktor Kovačić, *Competition project for the regulation of Kaptol, Alternative: "Atrium Ecclesiae Forum Populi", Perspective sketch – view from the Kaptol Square of the portico, Zagreb, 1908*

potpuno nemoguće Zagreb unakaziti lakrdijaškim kućama, koje su jamačno moda, no mogu biti samo kratkotrajna moda, a ne pokazuju ni traga istinske ljepote kako se to radi sada nakon njegove rane smrti. /.../ Ostvarenja majstora međutim ostaju i nakon godina ista, njihova će se vrijednost pak uvećati. Vrijeme proizvodi laž; ali ju i brzo ubije!⁹³ S prolaskom vremena Kovačićevo je djelo samo dobivalo na značenju i prepoznatljivosti. Zato ga je Szabo instalirao kao neosporno mjerilo utvrđivanja ljepote i kvalitete u suvremenoj arhitektonskoj produkciji.

LJUBO BABIĆ

Zbog nekoliko razloga situacija u arhitekturi Zagreba izgledala je posve jasna 1928. godine. Od 1924. do 1927. umrli su Kovačić u pedesetoj godini, Bollé u osamdeset prvoj godini, Kršnjavi u osamdeset drugoj godini i Lunaček u pedeset četvrtoj godini. Kovačić i Lunaček umrli su relativno mladi i zatvorili svoje opuse. Bollé i Kršnjavi doživjeli su visoku životnu dob i zaokružili svoje opuse. Strajnić, Schön i Szabo objavljivanjem velikih monografskih sinteza definirali su teorijska razmišljanja o vrijednosti i značenju Kovačićeve regulatornog i arhitektonskog djela. U međuvremenu je počela objavljivati generacija Ljube Babića (r. 1890.) i Miroslava Krleže (r. 1893.) koja je imala drugačija

mišljenja o glavnim akterima i događanjima na početku XX. stoljeća. Krleža i Babić nisu prihvaćali bezuvjetno i bez kritičkog promišljanja ocjene starije generacije. Imali su slično negativno stajalište prema historicizmu, Kršnjaviju i Bolléu, ali su imali ambivalentno stajalište prema Kovačićevo djelu. Krležina ocjena je u osnovnim odrednicama pozitivna, dok je Babićeva ocjena vjerojatno izazvala konsternaciju.

Ljubo Babić je napisao istovremeno i priznanje i prilično oporu kritiku vrijednosti Kovačićeve djela i osobe.⁹⁴ Odvažno se i bez imalo ustručavanja nedvosmisleno suprotstavio Schönu i potpuno demantirao njegovu ocjenu o revolucionarnosti Kovačićeve umjetničkog talenta. Babić je smatrao da Kovačić nije bio nikakav revolucionar u umjetnosti već je bio /.../ do u svoju srž konzervativan po svojem shvaćanju, po svojem stavu spram ciele umjetnosti, a naročito arhitekture. Tipični eklektik, koji je ukusno i vješto znao izabirati iz svih gotovo epoha kostim za svoje gradjevine, prema modernom kiparstvu i slikarstvu odnosio se negativno, za muziku i teatar nije imao osjećaj iako u njegovim radovima ima dosta elemenata scenografskih. /.../ Sve što je bilo starinsko ili ono starijeg datuma, bilo mu je bolje, nego ono današnjice. Zaljubljen u sve jučerašnje, nije se obazirao mnogo na to, da za potrebe današnjice traži novi

izraz.⁹⁵ U Kovačićevu regulatornom i arhitektonskom djelu postojala je uočljiva kontradikcija između teorijskih stajališta iskazanih u programatskom tekstu „Moderna arhitektura“ i stalno prisutne zaljubljenosti u prošla umjetnička razdoblja.⁹⁶ Babić je ponudio vrlo subjektivnu i osebnju interpretaciju regulatorne osnove Kaptola i okolice. Predloženu regulaciju izradio je umjetnik *.../ koji je instinktivno pogodio pravo i jedino moguće rješenje. Zato je temeljna ideja regulacije Kaptola izvrsna, da ma u detalju po tim nacrtima izlazi Kovačić, kao sakupljač starina, što je u istinu i bio, samo je prošao secesionističku školu.*⁹⁷ Teza o instinktivnom pronalasku pravog rješenja je neuvjerljiva, jer je Kovačić objavio vrlo opširno natječajno teorijsko obrazloženje u dnevnim novinama. Način mišljenja i pisanja je relativno hermetičan, ali se oslanjao na suvremene srednjoeuropske teorije gradogradnje koje nisu bile baš poznate široj javnosti. U međuvremenu je Szabo objavio dodatno teorijsko pojašnjenje i zato je osnovna regulatorna zamisao postala pristupačnija i razumljivija suvremenici.

Kovačićev natječajni tekst i Szabovo naknadno tumačenje potpuno su poljuljali Babićevu interpretaciju o instinktivnom pronalasku najboljeg rješenja. Za Kovačića i Szabu gradogradnja je nužno imala teorijsko utemeljenje jer se istovremeno bavila tehničkim, vlasničkim i umjetničkim aspektima gradnje grada. Opis Kovačića kao sakupljača starina potpuno je kompatibilan s tvrdnjom o Kovačiću eklektiku. Ostalo je potpuno nejasno gdje su vidljivi secesijski utjecaji u oblikovanju ili arhitektonskoj kompoziciji predloženih novogradnji. Babić je bio jedan od rijetkih kritičara koji se pažljivije pozabavio regulacijom Dolca. Kovačićeva osnovna ideja bila je očuvanje starih zgrada i zato je bila mnogo bolje rješenje od Wajdine regulacije u kojoj su *.../ postavili ogromne blokove zgrada, koje nemaju nikakve veze sa crkvom sv. Marije i da spase ovu neskladnost projektirali pred crkvom nekakvu kulisu.*⁹⁸ Babić je odbacio suvremene kritike, prema kojima je slikarski pristup gradogradnji bila glavna slabost Kovačićeve regulacije. Bio je duboko uvjeren da je to upravo glavna prednost jer je Kovačić omogućio kvalitetno povezivanje postojećih starih i predloženih novih zgrada. U konačnici je ponudio ipak samo djelomično precizno objašnjenje što se podrazumijevalo pod slikarskim pristupom. Možda bi se značenje moglo objasniti kombinacijom današnjih pojmova slikovito i ambijentalno. Babić je poštovao Kovačića jer je neosporno imao veliki talent istinskog umjetnika.⁹⁹ Glavne poluge talenta bile su ukus i profinjeni senzibilitet u izboru povijesnih uzora i njihovu pravilnom komponiranju u umjetnički definiranu cjelinu.

Osnovne značajke Kovačićeve projektantske metode bile su eklektičnost, kolebljivost i impresionizam. U arhitektonskoj kompoziciji nije polazio od konstrukcije, već od ukupne slikovitosti volumena ili topografskih akcenata u regulatornim kompozicijama. U velikoj sintezi o likovnoj

umjetnosti i arhitekturi u Hrvatskoj u XIX. stoljeću koju je objavio 1934. godine, Babić je napisao efektanu zaključnu ocjenu Kovačićeve umjetničkog djela. Viktor Kovačić bio je *.../ pripadnik tragične generacije, koja upravo živi u doba, kad se staro sve obezvrijedilo, .../, a novo se nije još stvorilo. On djeluje u vrijeme, kad smo na prekretnici i, recimo otvoreno, u kaosu, kad se nalazimo ne samo prostorno, već i vremenski između prošlosti i budućnosti kao u kakovu praznom ponoru, u nekoj zoni između dviju neprijateljskih fronta. Osjećati i nositi na sebi težinu pogrješka XIX stoljeća kao tradicionalni balast, a ujedno nositi vjerovanje i spoznavu o drugom, boljem, pametnijem i budućem, to je značila pojava V. Kovačića. .../ Pojava V. Kovačića sigurno nije što se tiče graditeljstva nikakav reasume ili sinteza XIX stoljeća, niti ona znači otvaranje novih putova, nego je on tek najpozitivniji i najdarovitiji predstavnik svog doba, pokazujući jasno svojim namjerama smjer, kojim će udariti nove generacije.*¹⁰⁰

Zaključak – "u neku je ruku Kovačić pobijedio iako ne u svemu i onako kako je htio"

Kovačićeva grčevita borba za preživljavanje i profesionalni opstanak trajala je od povratka u Zagreb 1900. do 1908. godine. Situacija se donekle promijenila dolaskom ostalih arhitekata druge akademske generacije i nakon što su Kovačiću dodijeljene prve nagrade na javnim natječajima za regulaciju Kaptola i okolice (1908.) i za župnu crkvu Sv. Blaža (1908./09). Antun Gustav Matoš, Antun Jiroušek i Gjuro Szabo objavili su tri potpuno različite kritičke interpretacije izloženih natječajnih regulatornih osnova. Zajednički cilj im je bio u javnosti promovirati regulatorni i arhitektonski talent Viktora Kovačića i objasniti suvremenici važnost organiziranja natječaja i vrijednost prvo-nagrađenog rada. Matošev tekst je od prve do posljednje rečenice bio napisan u euforičnom tonu, a konačni rezultat bio je neobuzdani panegirik. Kritičarska je metoda bila utemeljena na vrlo subjektivnoj selekciji i interpretaciji činjenica jer je od svih natjecatelja spomenuo samo Kovačića i zatrpao ga superlativima. U tekstu prevladavaju konstatacije na osnovi trenutačne impresije, bez analize i objašnjenja. Kasnijim čitateljima bio je posebno zanimljiv fizički opis mladog Kovačića i književna vrijednost teksta unutar cjelokupnog Matoševa kritičarskog opusa.

Jiroušekov tekst napisan je u mirnijem i suzdržanijem tonu. U analizi je prevladavao racionalni i sveobuhvatni prikaz svih natječajnih regulatornih osnova. Suvremenici ma je pregledno objasnio kriterije ocjenjivanja natječajne porote i kritički prikazao sve radove. Kasnijim istraživačima povijesti arhitekture njegov tekst je relativno pouzdan izvor podataka o izgubljenim radovima drugih arhitekata. Jiroušek je jasno prepoznao smjenu generacija. Nedvosmisleno je promaknuo Kovačića u vođu zrele i talentirane druge akademske generacije arhitekata. Szabo je pokazao najtemeljitiije poznavanje suvremene teorije i prakse gradogradnje. Opisao je kako bi Kaptolski trg izgledao

kad bi se potpuno provela Kovačićeva regulatorna osnova. Osnovni cilj bio je što razumljivije objasniti Kovačićev rad. Vrlo jasno je naznačena temeljna razlika između Kovačića i ostalih natjecatelja. Na jednoj strani bilo je temeljito proučavanje povijesti i topografije gradskog terena i izrada regulatorne osnove velike umjetničke vrijednosti u kojoj je posebna pozornost posvećena zadovoljenju postojećih povijesnih, topografskih i vlasničkih uvjeta. Na drugoj strani bili su radovi u kojima su se potpuno ignorirale realne odrednice i natjecalo se s lijepim ali nerealnim regulatornim zamislima. Szabo je možda najjasnije suvremenici objašnjenje gdje je snaga Kovačićeva talenta u gradogradnji.

U kritičkim prikazima izložbi 1913. godine Vladimir Lunaček detaljno je objasnio kulturni i arhitektonski kontekst koji je dočekaao Kovačića i ostale mlade arhitekte druge akademske generacije nakon povratka sa studija. Više nije pisao o potencijalnom talentu, već o arhitektu kojem su dodijeljene dvije prve nagrade na javnim arhitektonskim natjecajima. Kovačić više nije bio izolirana pojava jer su pomalo počeli djelovati i ostali mladi arhitekti. Lunaček je posebno cijenio Hugu Ehrlicha i Dionisa Sunka. Kosta Strajnić je bio petnaestak godina mlađi od Lunačeka, Matoša, Jirouška i Szabe i imao je slobodnu misao i rafinirani osjećaj za prepoznavanje novog i drugačijeg. On je uvelike pridonio afirmaciji Kovačićeva djela nizom kritičkih tekstova koje je počeo objavljivati 1914. godine u dnevnim novinama. Kovačićovo djelo sagledano je u kontekstu sinteznog povijesnog pregleda arhitekture Zagreba u XIX. i na početku XX. stoljeća. Strajnić je Kovačiću pridodao Hugu Ehrlicha i Edu Schöna jer ih je smatrao najboljim i najzaslužnijim arhitektima za uvođenje europske kvalitete u arhitekturu i gradogradnju Zagreba. Strajnić je konstatirao najveću umjetničku vrijednost u Kovačićevu i Ehrlichovu regulatornom opusu, ali nije napisao detaljnije objašnjenje.

Miroslav Krleža iznenada je pridonio kritičkoj recepciji Kovačićeva rada kad je pisao o skandalu koji je pratio početak arhitektonske karijere Drage Iblera. Jednim briljantnim potezom cjelovito je i nepovratno demontirao i ono malo preostalog autoriteta što ga je još imao presvijetli Kršnjavi. Krleža je isključivo intuitivnim bljeskom iskonskog književnog talenta sjajno skicirao duh kulture vremena i značenje Kovačićeva djela. U nekrologu je Lunaček upozorio na pogrešni redoslijed postupaka Kraljevske zemaljske vlade i Gradskog poglavarstva u dotadašnjoj gradogradnji, na što je svojevremeno uporno upozoravao Kovačić. Nakon dvadesetak godina od završetka stilskeg restauriranja katedrale i rušenja Bakačeve kule, Lunaček nije promijenio mišljenje, već je postao radikalniji i ogorčeniji u negativnoj kritici. U konačnici Kovačić nije stvorio nove forme moderne arhitekture, nego je ponudio subjektivno revitalizirane forme obnovljenog klasicizma prilagođenog novom vremenu, novim konstrukcijama i

novim materijalima. Lunaček je instalirao Kovačića kao jednog od najvećih predstavnika suvremene arhitekture i likovne umjetnosti. Konačna ocjena njegova djela daleko je od euforičnosti i trijumfalizma. U borbi s historicizmom, Kršnjavijem i Bolléom */.../ u neku je ruku Kovačić pobijedio i ako ne u svemu i ne onako kako je on htio.*¹⁰¹ U nekrologu je i Antun Jiroušek još jedanput istaknuo koliko je vremena i energije Kovačić posvetio proučavanju povijesti Kaptolskog trga, katedrale i Dolca, što je bio temelj za kreativni projektantski proces izrade regulatorne osnove.

Schönova mapa monografija iz 1927. i velika sinteza Gjura Szabe iz 1928. godine bile su vrhunac dugotrajnog procesa koji je bio počeo Lunaček, a pridružili su se jednokratno Matoš i višekratno Strajnić i Jiroušek. Oni su instalirali Kovačićovo djelo kao neupitni početak i temeljnu vrijednost moderne arhitekture u Hrvatskoj. Prema Schönovu mišljenju, regulatorna osnova za Kaptol i okolicu bila je nesumnjivi dokaz da je Kovačić bio dorađao kreativnom rješavanju najtežih i najkompleksnijih zadataka u umjetnosti graditeljstva. Ljubo Babić je najavio dolazak generacije kritičara, umjetnika i arhitekata koji su rođeni 1890-ih godina i nisu doslovno preuzimali niti teorijsko mišljenje niti umjetničko djelo starije generacije. Babić se nije bavio dokazivanjem da je Kovačićovo djelo umjetničke vrijednosti jer se takvo mišljenje podrazumijevalo. On je poprilično doveo u pitanje Schöнове i Szabove napore na apsolutiziranju Kovačićeva djela na razinu neupitnog umjetničkog kanona. U ocjeni Kovačićeva arhitektonskog djela, Babićeva polazna teorijska osnovica bila je Krležina sažeta i koncentrirana ocjena koju je temeljito racionalno analizirao i nadogrudio. Za obojicu je Kovačić bio eklektik rafiniranog ukusa, a ne revolucionarni stvaralac novog izraza.

Szabo je u sveobuhvatnoj sintezi Kovačićeva života i djela sjajno teorijski pojasnio Kovačićevu regulatornu osnovu. U analizi Kovačićeva djela, Lunaček, Strajnić, Jiroušek i Schön uglavnom su spretno balansirali na tankoj liniji koja je dijelila donekle objektivnu kritičku analizu od subjektivne potpore koja je na neki način bila očekivani generacijski imperativ. Lunaček, Strajnić i Jiroušek često su teorijski posredovali između Kovačićeva djela i, uvjetno rečeno, zbunjenih suvremenika. Matoš je bio suveren kao Kovačićev službeni hagiograf. Jirouškov odnos je varirao od umjerene i uravnotežene kritike do potpune subjektivnosti panegirika. Schön je oscilirao između Lunačkova i Matoševa pristupa, iako je često bio bliži hagiografskom pristupu. Szabo je poput ostalih kritičara starije generacije odmah prepoznao i podupro Kovačićev talent. Unatoč vrlo osobnom prijateljstvu, ipak se uspio oduprijeti utjecaju Kovačićeve profesionalne karizme. Za razliku od Lunačeka, nije se apriori oduševljavao svime što je Kovačić napravio, već je uspio stvoriti racionalan i sustavno obrazložen objektivni stav o Kovačićevu djelu. Szabo je postavio jasnu dijagnozu uzroka svih nesporazu-

ma između Kovačića i istaknutih osoba u kulturi Zagreba. Na samom početku Kovačićeva profesionalnog djelovanja dočekali su ga zavist i jal, a cijeloga života pratili su ga strastvene i žučljive rasprave.¹⁰² Dominantni pojedinci u umjetničkom i kulturnom životu grada jednostavno nisu imali umjetničkog talenta kojim bi prepoznali drugi i drugačiji talent, a ni umjetničku vrijednost Kovačićeva arhitektonskog djela. Pomodnost bi nas kratkotrajno za- bljesnula, a s prolaskom vremena potpuno bi izgubila na vrijednosti. Dok su Kovačićeva djela, potpuno suprotno, s prolaskom vremena samo dobivala na vrijednosti. Njegova su djela odmah sadržavala i pokazivala trajnu vrijednost. Problem je što dobar dio promatrača nije imao sposobnost da ih odmah prepozna. Upravo po gorčini i žučljivosti

rasprava može se najbolje vidjeti koliko je Kovačić bio ispred glavnih predstavnika svojega vremena. Tek nakon njegove smrti, sredina je počela shvaćati svu veličinu i svestremensku umjetničku vrijednost njegova djela.¹⁰³ ■

* Napomena: Ilustracija 1 preuzeta je iz VESNA VRA- BEC, Arhitekt Viktor Kovačić fotografije, Zagreb, 2012., 2; ilustracije 2, 3, 4, 6, 7, 10 i 11 iz EDO SCHÖN, Arhitekt Viktor Kovačić - mapa - monografija, Zagreb, 1927: Tab. I, III, IV, XXIII; ilustracije 5, 8, 9 iz VIKTOR KOVAČIĆ, Atrium Ecclesiae, Forum Populi - natječajni projekt za preudezbu Kaptola i okolice, Obzor ilustrirani, Zagreb, 1908., 23, 28, 52;

Bilješke

1 Detaljnije o Kovačićevu životu i djelu: a) DARIJA RADOVIĆ-MAHEČIĆ, ALEKSANDER LASLO, Viktor Kovačić – promotor hrvatske moderne arhitekture, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 21. (1997.), 142-165. Isti rad je pod novim naslovom još jedanput objavljen u: DARIJA RADOVIĆ-MAHEČIĆ, ALEKSANDER LASLO, Život i djelo Viktora Kovačića, u: *Arhitekt Viktor Kovačić – život i djelo*, (ur.) Miroslav Begović, Zagreb, 2003., 91-132. Na osnovi toga rada nastala je biografska jedinica DARIJA RADOVIĆ-MAHEČIĆ, Kovačić, Viktor, u: *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 7 Kam-Ko, (ur.) Trpimir Macan, Zagreb, 2009., 806-811

b) MIROSLAV BEGOVIĆ ur., Arhitekt Viktor Kovačić - život i djelo, Zagreb, 2003., 7-387

c) Likovna kritika o Viktoru Kovačiću, u JASNA GALJER, Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951, Zagreb, 2000., 49, 57, 63, 65, 97-98, 102, 110-111, 189, 198, 250, 252-253, 293.

2 Od 1902. do 1906. nastale su najamne stambene zgrade: 1902. Kornitzer, Gundulićeva 22; 1902./03. Winkler (pre-gradnja i dogradnja), Preradovićeva 14; 1903./04. Ivančan, Boškovićeva 10; 1906. Oršić-Divković, Masarykova 21-23. Istovremeno nastaju obiteljske vile: 1903. Auer, Nazorova 10; 1904.-06. - atelijer R. Auera, Rokova 9; 1905./06. Perok Kavić, Masarykova 9/I; 1906. R. Auera, Rokova 6.

3 a) VIKTOR KOVAČIĆ, Die Demolierung des Bakačthurmes, u: *Agramer Tagblatt*, Zagreb, 2. listopada 1906., 6; b) VIKTOR KOVAČIĆ, VJEKOSLAV BASTL, Zur Demolierung des Bakačthurmes, u: *Agramer Tagblatt*, Zagreb, 4. listo- pada 1906., 5.

4 IZIDOR KRŠNJAVI, VIKTOR KOVAČIĆ, Izgradnja crkve sv. Blaža, u: *Agramer Tagblatt*, Zagreb, 2. prosinca 1905., 5-6.

5 VIKTOR KOVAČIĆ, Moderna arhitektura, u: *Život*, Za- greb, 1900., I, 26-28.

6 O urbanističkom djelovanju Viktora Kovačića detaljnije u: a) SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Urbanističke zamisli Viktora

Kovačića, u: *Zagrebu u središtu*, Zagreb, 2003., 261-279; b) ZLATKO JURIĆ, Viktor Kovačić – prolog u regulaciju Kaptola, 1908., u: *Prostor*, Zagreb, 2005., 1(29), 23-38; c) ZLATKO JURIĆ, MARTINA STRUGAR; Viktor Kovačić – predprojekt regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ulice 1910. godine, u: *SIC ARS DEPRENDITUR ARTE – Zbornik u čast Vladimira Markovića*, ur. Sanja Cvetnić, Milan Pelc i Danijel Premerl, Zagreb, 2009., 289-301; d) ZLATKO JURIĆ, MAR- TINA STRUGAR; Viktor Kovačić i Milan Lenuci: Predprojekt regulacije Dolca (1911./12.), u: *Ivi Maroeviću – baštinici u spomen*, ur. Žarka Vujić i Marko Špikić, Zagreb, 2009., 369-387; e) ZLATKO JURIĆ, MARTINA STRUGAR; Đuro Szabo i Stjepan Korenić: polemika o regulaciji Kaptola 1913.-1916., u: *Peristil*, Zagreb, 52/2009., 87-96.

7 Detaljan popis i komentar kritičke literature o Viktoru Kovačiću u LEA LASIĆ, Kritička literatura o Viktoru Kovačiću 1897. - 2001., Klanjec, 2004., 7-144.

8 a) ANTUN GUSTAV MATOŠ, Viktor Kovačić – K izložbi nacrti o regulaciji Kaptola, u: *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 16. listopada 1908., 2; b) O Matoševoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 61, 73, 77, 82-83, 88-103, 125, 127, 131, 133, 153, 156, 176, 215, 287, 289, 305.

9 Kovačić je tiskao obrazloženje Osnova za preudezbu Kaptola i okolice u Zagrebu, Zagreb,

1. 9. 1908., a objavio ga je: a) VIKTOR KOVAČIĆ, Osnova za preudezbu Kaptola i okolice Zagreba, u: *Hrvatska*, Za- greb, 6. i 7. listopada 1908., 1/1-2; b) VIKTOR KOVAČIĆ, Iz osnove za preudezbu Kaptola i okolice u Zagrebu, u: *Hrvatsko*, Zagreb, 19. listopada 1908., 2; c) VIKTOR KOVA- ČIĆ, Atrium Ecclesiae, Forum Populi - natječajni projekt za preudezbu Kaptola i okolice, u: *Obzor ilustrirani*, Zagreb, 1908., 52, 17-26; d) VIKTOR KOVAČIĆ, Die Regulierung des Kaptol und Umgebung, "Agramer Zeitung", Zagreb, 6. i 7. listopada 1908., 5-6/5-6.

10 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.

- 11 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 12 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 13 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 14 a) DARIJA RADOVIĆ-MAHEČIĆ, ALEKSANDER LASLO, 1997., (bilj. 1a), 148, 150, 151. b) Kronologija Kovačičevih natječajnih projekata od 1902. do 1908. godine: 1902./03. natječaj za poslovno-stambenu (?) zgradu Hrv.– Slav. hipotekarne banke, Zrinjevac, Zagreb – otkup; 1905. natječaj za regulatornu osnovu Tomislavova trga, Zagreb, I. nagrada – neizvedeno; 1905. natječaj za poslovnu zgradu Rossije Foncier (poslije hotel „Moskva“) Terazije, Beograd – I. nagrada – neizvedeno; 1907. natječaj za zgradu Kr. zem. vlade – Saborska palača, Markov trg, Zagreb – otkup; 1908. natječaj za regulaciju Kaptola i okolice – I. nagrada – neizvedeno.
- 15 a) ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2; b) DARIJA RADOVIĆ-MAHEČIĆ & ALEKSANDER LASLO, 1997., (bilj. 1a), 142-165.
- 16 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 17 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 18 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 19 Kronologija Kovačičevih izvedenih zgrada od 1900. do 1906. godine: 1900. – Moderna arhitektura, u: *Život*, Zagreb, 1900., I, 26-28; 1902. – najamna stambena zgrada Kornitzer, Gundulićeva 22 (izvođač G. Carnelutti); 1902./03. – pregradnja i dogradnja najamne stambene zgrade Winkler, Preradovićeva 14 (izvođač G. Carnelutti); 1903./04. najamna stambena zgrada Ivančan, Boškovićeva 10; 1903. obiteljska kuća Auer, Nazorova 10; 1904.-06. atelijer R. Auera, Rokova 9; 1905./06. obiteljska kuća Perok Kavić, Masarykova 9/1; 1906. stambeno-trgovačka zgrada Oršić-Divković, Masarykova 21-23.
- 20 ANTUN GUSTAV MATOŠ, 1908., (bilj. 8a), 2.
- 21 a) ANTUN JIROUŠEK, Izložba natječajnih nacrti za predezbau Kaptola i okolice, u: *Hrvatska*, Zagreb, 3. studenoga 1908., 1-2; b) ANTUN JIROUŠEK, Izložba natječajnih nacrti za predezbau Kaptola i okolice, u: *Hrvatska*, Zagreb, 4. studenoga 1908., 1. c) O Jiroušekovoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 201, 258.
- 22 ANTUN JIROUŠEK, 1908., (bilj. 21a), 1.
- 23 ANTUN JIROUŠEK, 1908., (bilj. 21a), 2.
- 24 ANTUN JIROUŠEK, 1908., (bilj. 21a), 2.
- 25 ANTUN JIROUŠEK, 1908., (bilj. 21b), 1.
- 26 ANTUN JIROUŠEK, 1908., (bilj. 21b), 1.
- 27 ANTUN JIROUŠEK, 1908., (bilj. 21b), 1.
- 28 ĐURO SZABO, Der Kapitelpatz der Zukunft, u: *Agramer Tagblatt*, Zagreb, 9. listopada 1908., 5-6; b) O Szabi detaljnije u JASNA GALJER, 2000. (bilj. 1c), 198-199, 310.
- 29 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 30 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 31 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 6.
- 32 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 33 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 34 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 35 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 36 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 5.
- 37 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 6.
- 38 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 6. Op. cit. *Jedni ostavljaju crkvu „slobodno stojećom“, drugi grade oko crkve svega lijepog! Ali ništa od toga ne stoji u suglasju s arhitektonskim dojmom, koji bi prvi božji hram zemlje trebao probuditi kod gledaoca. Sitničave loggie, te kopije Dresdenog Zwingera, mnoge balustrade na trgu i masovni tričavi ornamenti, skulpture – izgledaju depasirano i ne daju dostojno rješenje. Kako neprikladno izgledaju u projektu s mottom „Suum cuique“ dva laka paviljona kraj kula iz starih vremena. To stvarno nije prava čast za sjedište hrvatskih nadbiskupa. Jednako tako ne odgovaraju objekti pred katedralom koji podsjećaju na bolničku kapelicu iz natječajnog rada pod mottom „Dobar savjet zlata vrijedan“. Rešetkasta ograda postavljena između ta dva objekta pred crkvom je podesna da takvom brutalnom izolacijom otuđi crkvu u duši naroda. /.../ Potpuno je nezamislivo da se kaptolska biblioteka izgradi kraj crkve poput najamne zgrade ili njemačke vile bez relacije s njom.*
- 39 ĐURO SZABO, 1908., (bilj. 28), 6.
- 40 Detaljnije o Lunačekovoj: a) književnoj kritici, u: STANKO LASIĆ, Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži – Kritička literatura o Miroslavu Krleži od 1914. do 1941., Zagreb, 1989., 32, 59, 68, 72, 79; b) likovnoj kritici, u: JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 122, 183-184. Detaljnije o Strajnićevoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 104-113, 125-126, 131-132.
- 41 VLADIMIR LUNAČEK, Izložba Hrvatskog društva umjetnosti, u: *Savremenik*, Zagreb, 1913., 416-417.
- 42 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 414-428.
- 43 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 421.
- 44 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 422.
- 45 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 423.
- 46 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 425.
- 47 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 426.
- 48 VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 425.
- 49 a) KOSTA STRAJNIĆ, Arhitektura Zagreba, u: *Narodno jedinstvo*, Zagreb, 13. lipnja 1914., 4; b) KOSTA STRAJNIĆ, Arhitektura Zagreba, u: *Narodno jedinstvo*, Zagreb, 17. lipnja 1914., 4; c) KOSTA STRAJNIĆ, Arhitektura Zagreba, u: *Narodno jedinstvo*, Zagreb, 24. lipnja 1914., 3; d) KOSTA STRAJNIĆ, Zagrebačka arhitektura, u: *Studije*, Zagreb, 1918., 71-84; O Strajniću u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 113-122, 125-126, 131-132.
- 50 KOSTA STRAJNIĆ, 1914., (bilj. 49b), 4.
- 51 KOSTA STRAJNIĆ, 1918., (bilj. 49d), 84.
- 52 KOSTA STRAJNIĆ, 1914., (bilj. 49c), 3.
- 53 O Kršnjavijevoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, Zagreb, 2000., (bilj. 1c), 17-21, 25-33, 41-44, 49-50, 54-57, 60-63, 67-69, 84-88.
- 54 O Krležinoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, Zagreb, 2000., (bilj. 1c), 146-154, 159-163, 180-196, 203-209, 290-295.

- 55** IZIDOR KRŠNJAVI, Ein Gedenkblatt für Viktor Kovačić, u: *Der Morgen*, Zagreb, 24. listopada 1924., 5-6; MIROSLAV KRLEŽA, Slučaj arhitekta Iblera, u: *Književna republika*, Zagreb, decembar 1924., 170-173.
- 56** MIROSLAV KRLEŽA, 1924., (bilj. 55), 172.
- 57** MIROSLAV KRLEŽA, 1924., (bilj. 55), 172.
- 58** MIROSLAV KRLEŽA, 1924., (bilj. 55), 172. Op. cit. *Kao što nas je dakle Kovačić vezao spram natrag sa baroknom epohom i sa svojim regulatornim osnovama nastojao kako bi premostio barbarski neukus današnjice u stilsku jedinstvenost prošlog i minulog vremena, (te je kao takav značio reminiscencu i retrospektivu), tako Ibler danas znači našu graditeljsku vezu s budućnošću i perspektivu u vreme što se tek odmata pred našim očima. /.../*
- 59** VLADIMIR LUNAČEK, Viktor Kovačić i njegovo umetničko djelo, u: *Obzor*, Zagreb, 26. listopada 1924., 1-3.
- 60** VLADIMIR LUNAČEK, 1924., (bilj. 59), 2.
- 61** VLADIMIR LUNAČEK, 1924., (bilj. 59), 2.
- 62** Lunaček je oslovjavao Corneliusa Gurlitta kao povjesničara umjetnosti, što je pogrešno jer je Gurlitt bio arhitekt. VLADIMIR LUNAČEK, 1924., (bilj. 59), 2.
- 63** VLADIMIR LUNAČEK, 1924., (bilj. 59), 2.
- 64** VLADIMIR LUNAČEK, 1924., (bilj. 59), 2.
- 65** a) ANTUN JIROUŠEK, Viktor Kovačić, u: *Vijenac*, Zagreb, 2. ožujka 1925., 141-145/153.
b) ANTUN JIROUŠEK, Viktor Kovačić, u: *Vijenac*, Zagreb, 2. travnja 1925., 212, 213, 216, 217, 220, 221, 227.
- 66** ANTUN JIROUŠEK, 1925., (bilj. 65a), 142.
- 67** ANTUN JIROUŠEK, 1925., (bilj. 65a), 142.
- 68** ANTUN JIROUŠEK, 1925., (bilj. 65a), 142.
- 69** Crtež je objavljen u: VIKTOR KOVAČIĆ, Stari Kaptol zagrebački (Risarija), u: *Vijenac*, Zagreb, 1913., 6, 175; EDO SCHÖN, Arhitekt Viktor Kovačić - mapa monografija, Zagreb, 1927. Crtež je bio izložen 1913. na godišnjoj izložbi Društva umjetnosti. VLADIMIR LUNAČEK, 1913., (bilj. 41), 417.
- 70** VIKTOR KOVAČIĆ, 1906., (bilj. 3a), 6.
- 71** ANTUN JIROUŠEK, 1925., (bilj. 65a), 142.
- 72** a) EDO SCHÖN, 1927., (bilj. 69), 5-14.
b) O Schönu detaljnije u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 111, 252, 293.
- 73** EDO SCHÖN, 1927., (bilj. 69), 5.
- 74** EDO SCHÖN, 1927., (bilj. 69), 6.
- 75** EDO SCHÖN, 1927., (bilj. 69), 8.
- 76** EDO SCHÖN, 1927., (bilj. 69), 9.
- 77** EDO SCHÖN, 1927., (bilj. 69), 9.
- 78** STANKO RAC, Arhitekt Viktor Kovačić, u: *Savremenik*, Zagreb, ožujak 1928., 137-139. O Racovoj književnoj kritici u STANKO LASIĆ, 1989., (bilj. 40a), 32, 45. O Racovoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 152, 201, 219, 251.
- 79** STANKO RAC, 1928., (bilj. 78), 138.
- 80** STANKO RAC, 1928., (bilj. 78), 139.
- 81** STANKO RAC, 1928., (bilj. 78), 139.
- 82** a) ĐURO SZABO, Die Tragödie des Meisters, u: *Morgenblatt*, Zagreb, 5. siječnja 1928., 6; b) ĐURO SZABO, U spomen Viktoru Kovačiću, u: *Savremenik*, Zagreb, veljača 1928., 67-76.
- 83** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 74.
- 84** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 74.
- 85** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 74.
- 86** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 74.
- 87** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82a), 6.
- 88** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82a), 6.
- 89** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 74-75.
- 90** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 74.
- 91** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 75.
- 92** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 75.
- 93** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82a), 6.
- 94** Atr. LJUBO BABIĆ, Arhitekt Viktor Kovačić (mapa monografija, Zagreb, 1927.), u: *Obzor*, Zagreb, 7. veljače 1928., 2-3; b) LJUBO BABIĆ, Arhitekt Viktor Kovačić (mapa monografija, Zagreb, 1927.), u: *Obzor*, Zagreb, 8. veljače 1928., 2; c) LJUBO BABIĆ, Umjetnost kod Hrvata u 19. stoljeću, Zagreb, 1934., 151-158. O Babićevoj likovnoj kritici u JASNA GALJER, 2000., (bilj. 1c), 179, 210-217, 255-267, 273-281.
- 95** Atr. LJUBO BABIĆ, 1928., (bilj. 94a), 3.
- 96** Atr. LJUBO BABIĆ, 1928., (bilj. 94a), 3.
- 97** Atr. LJUBO BABIĆ, 1928., (bilj. 94a), 3.
- 98** Atr. LJUBO BABIĆ, 1928., (bilj. 94a), 3.
- 99** Atr. LJUBO BABIĆ, 1928., (bilj. 94b), 2.
- 100** LJUBO BABIĆ, 1934., (bilj. 94c), 157-158.
- 101** VLADIMIR LUNAČEK, U spomen Viktora Kovačića (Prigodom otvorenja nove zgrade zagrebačke burze), u: *Obzor*, Zagreb, 2. kolovoza 1927., 5.
- 102** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 67.
- 103** ĐURO SZABO, 1928., (bilj. 82b), 67.

Summary

Zlatko Jurić

CRITICAL RECEPTION OF VIKTOR KOVAČIĆ'S REGULATION PLAN FOR THE ZAGREB KAPTOL FROM 1908 TO 1945

A large number of critical reviews have been written about Viktor Kovačić's town-planning and architectural oeuvre in the period from 1900 to 1945. All the critics have written about the regulation plan for Kaptol and its surrounding area, which had been awarded first prize at the public competition in 1908. The plan occupies a distinct place in Kovačić's oeuvre in the town-building of Zagreb, as it well reflects the development and shifts in the critical reception of a new phenomenon such as town-building, which would after the Second World War become known as urban planning.

A. G. Matoš, A. Jiroušek and Đ. Szabo have published three disparate critical interpretations of the regulation plans that entered the competition. Matoš's critical method was based on a rather subjective selection and interpretation of facts, as among all the contestants he only mentioned Kovačić and showered him with superlatives. The text brims with judgments based on current impressions, but lacks analysis and explanation. Matoš was staunch as an official hagiographer of Kovačić's. Jiroušek's text was written in a far more calm and dispassionate tone, giving contemporaries an overview of the competition jury's criteria and a critical account of all the entries. He clearly observed that a change of generations had taken place and unambiguously promoted Kovačić as the leading figure of the mature and talented 2nd academic generation of architects. Jiroušek's attitude to Kovačić varied from moderate and measured criticism to the complete subjectivity of a panegyric. Szabo has demonstrated the most thorough understanding of the contemporary theory and practice of town-building. He clarified the difference between Kovačić and other contestants. On the one hand, there was the architect's comprehensive study of the history and topography of the town area. In his regulation plan, Kovačić made an effort to synthesize the historical, topographical and proprietary features into a balanced artistic whole. On the other hand, there were the plans which completely ignored the actual features and entered regulation ideas that were financially untenable.

V. Lunaček i K. Strajnić recognized the supreme artistic value of Kovačić's and Ehrlich's town-planning oeuvres, but failed to give detailed accounts.

M. Krleža made an unexpected contribution when he wrote about the scandal that accompanied D. Ibler's early career. In a single brilliant move he fully and irrefutably divested the venerated Kršnjavi of the little authority he had left. Using only his intuitive insight of a true literary talent, Krleža sketched the spirit of the culture of the

time and the significance of Kovačić's regulation plan for Kaptol and its surrounding area. In the obituary for Kovačić, Lunaček concluded that he did not create novel forms of modern architecture, but rather that he had offered revitalized forms of revived Classicism, adjusted to the new age, new constructions and new materials. He instituted Kovačić as one of the leading representatives of the contemporary architecture and visual arts. The final assessment of his work was a positive one, but far removed from euphoria and triumphalism.

According to the opinion of E. Schön, the regulation plan for Kaptol and its surrounding area was an irrefutable proof to the fact that Kovačić was capable of providing creative solutions to the most difficult and complex tasks in the art of building. Schön wavered between Lunaček's and Matoš's approach, even though he was often closer to the hagiographic approach. In his account of Kovačić's life and work, Szabo had excellently clarified the theoretical principles of town-building in Kovačić's regulation plan. He clearly pinpointed the causes of all the misunderstandings between Kovačić and the notable cultural figures in Zagreb. Kovačić's works did from the start embody and exhibit a permanent value. The problem was that a fair portion of the dominant figures in the town's artistic and cultural life lacked the capacity to observe this in the beginning. It is precisely the bitterness and ill-temperance of the disputes that best demonstrates just how far ahead of the leading representatives of his time Kovačić was. It was only after his death that the public came to realize the excellence and the timeless value of his work. Schön's folio monograph from 1927 and Szabo's major review from 1928 represent the apogee of a long process that was initiated by Lunaček, Matoš, Strajnić and Jiroušek. They were the ones who hallmarked Kovačić's work as the unquestionable onset and a fundamental value of modern architecture in Croatia. Lj. Babić heralded the arrival of a generation of critics, artists and architects born in the 1890ies, who did not outright appropriate neither the theoretical view, nor the artistic work of the older generation. Babić's theoretical starting point was Krleža's concise and concentrated assessment. For both of them, Kovačić was an eclectic with a refined taste and not a revolutionary creator of a new expression.

KEYWORDS: *Viktor Kovačić, regulation plan for Kaptol, architectural criticism, first half of the 20th century, Antun Gustav Matoš, Đuro Szabo, Vladimir Lunaček, Kosta Strajnić, Miroslav Krleža, Edo Schön, Ljubo Babić*